

Makale türü: Araştırma makalesi**Article type:** Research article

Geliş tarihi 04.12.2025

Submitted date

Kabul tarihi 05.10.2026

Accepted date

Elektronik yayın tarihi 05.10.2026

Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bozdağ, F. Ü. (2026). Türk Dillerinde Sürerlilik Görünüşü: Bilişsel Dilbilim Perspektifinden Hareket ve Duruş Fiillerinin Gramatikleşme Süreçleri. *Journal of History School*, 83, 4301-4342.

TÜRK DİLLERİNDE SÜRERLİLİK GÖRÜNÜŞÜ: BİLİŞSEL DİLBİLİM PERSPEKTİFİNDEN HAREKET VE DURUŞ FİİLLERİNİN GRAMATİKLEŞME SÜREÇLERİ¹

Fatih Ünal BOZDAĞ²**Öz**

Bu çalışma, Türk dillerinde sürerlilik (progressive) görünüş işaretleyicilerinin bilişsel dilbilim perspektifinden kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Araştırma, Oğuz, Kıpçak, Karluk, Sibirya ve Çuvaş kollarındaki sürerlilik yapılarının etimolojik kökenlerini ve gramatikleşme süreçlerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Kuramsal çerçeve olarak Lakoff ve Johnson'un Kavramsal Metafor Kuramı, Langacker'ın Bilişsel Dilbilgisi, Goldberg'ın Yapı Dilbilgisi ve Bybee'nin Kullanıma Dayalı Modeli entegre edilmiştir. Bulgular, sürerlilik işaretleyicilerinin iki temel kavramsal metafordan kaynaklandığını ortaya koymaktadır: Oğuz kolunda EYLEM HAREKET'tir metaforu (yori- 'yürümek' → -(I)yor), Kıpçak, Karluk ve Sibirya kollarında ise EYLEM DURUŞ'tur metaforu (tur- 'durmak', yat- 'yatmak'). Bu metaforlar, sırasıyla KAYNAK-YOL-HEDEF ve KAPSAYICI imge şemalarının dilsel kodlamalarını temsil etmektedir. Analiz, Oğuz dillerinin tam ekleşme, Kıpçak dillerinin dörtlü yardımcı eylem sistemi, Karluk dillerinin yarı-analitik ve ekleşmiş biçimler arasında bir geçiş, Sibirya dillerinin ise temas kaynaklı çeşitlilik sergilediğini göstermektedir. Sibirya kolunda Çalkan Türkçesi, 'durmak' ve 'yatmak' kaynaklı yardımcıların dil teması altında rekabet ettiği bir ara durumu temsil etmektedir. Sonuçlar, sürerlilik görünüşünün hem evrensel bilişsel mekanizmalara hem de dile özgü tarihsel süreçlere dayandığını doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürerlilik Görünüşü, Türk Dilleri, Kavramsal Metafor, Gramatikleşme, İmge Şeması.

¹ Bu çalışmada etik kurul onayı gerekmemektedir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, e-mail: fatihbozdag@osmaniye.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9959-4704.

Progressive Aspect in Turkic Languages: Grammaticalization Processes of Motion and Posture Verbs from a Cognitive Linguistic Perspective

Abstract

This study presents a cognitive linguistic analysis of progressive aspect markers in the Turkic language family. The research examines the etymological origins and grammaticalization of progressive constructions across the Oghuz, Kipchak, Karluk, Siberian, and Chuvash branches. The theoretical framework integrates Lakoff and Johnson's Conceptual Metaphor Theory, Langacker's Cognitive Grammar, Goldberg's Construction Grammar, and Bybee's Usage-Based Model. Findings reveal that progressive markers derive from two fundamental conceptual metaphors: ACTION IS MOTION in the Oghuz branch (yorı- 'to walk' → -(I)yor), and ACTION IS POSTURE in the Kipchak, Karluk, and Siberian branches (tur- 'to stand', yat- 'to lie'). These metaphors represent linguistic encodings of SOURCE-PATH-GOAL and CONTAINER image schemas, respectively. The analysis demonstrates that Oghuz languages exhibit full fusion, Kipchak languages preserve a four-auxiliary system, Karluk languages display a transition between semi-analytical and fused forms, and Siberian languages show contact-induced diversity. In the Siberian branch, Chalkan represents an intermediate case in which 'stand'- and 'lie'-derived auxiliaries compete under language contact. Results confirm that progressive aspect is grounded in both universal cognitive mechanisms and language-specific historical processes.

Keywords: Progressive Aspect, Turkic Languages, Conceptual Metaphor, Grammaticalization, Image Schema.

GİRİŞ

Sürerlilik (*progressive*) görünüşü, dünya dillerinde en yaygın dilbilgisel kategorilerden biridir ve bir eylemin belirli bir referans noktasında devam etmekte olduğunu, henüz tamamlanmadığını ifade eder (Bybee vd., 1994; Comrie, 1976). Bu görünüş kategorisi, konuşucunun olaya 'içeriden' baktığını, yani olayın başlangıç ve bitiş noktalarını değil, devam eden sürecini odağa aldığını gösterir. Tipolojik açıdan bakıldığında, sürerlilik işaretleyicilerinin kaynakları ve gramatikleşme yolları diller arasında dikkat çekici benzerlikler sergilemektedir: bulunma (konum) yapıları ve duruş eylemleri ('durmak', 'oturmak', 'yatmak') sürerlilik anlamının en yaygın, hareket eylemleri ('gitmek', 'gelmek') ise daha seyrek sözcüksel kaynaklarını oluşturmaktadır (Bybee vd., 1994; Heine ve Kuteva, 2002).

Türk dilleri, sürerlilik görünüşünün kodlanması açısından tipolojik olarak son derece zengin bir laboratuvar sunmaktadır. Bu dil ailesi, coğrafi olarak

Balkanlar'dan Sibiry'a, Orta Asya'dan Orta Doğu'ya uzanan geniş bir alanda konuşulmakta olup, tarihsel derinliği 7. yüzyıla kadar yazılı kaynaklarla belgelenebilmektedir (Erdal, 2004). Aile içindeki diller, sürerlilik kategorisini işaretlemeye farklı gramatikleşme aşamalarını temsil etmektedir: bazıları tam ekleşmiş bağımlı biçimbirimler kullanırken (Türkiye Türkçesi -(I)yor), bazıları analitik yardımcı eylem yapılarını korumaktadır (Kazak Türkçesi -Ip + *jatır/otır/tur/jür*). Bu çeşitlilik, tek bir dil ailesinde gramatikleşme süreçlerinin farklı evrelerini eşzamanlı olarak gözlemleme olanağı sağlamaktadır. Aşağıdaki örnekler, Türk dillerindeki sürerlilik işaretlemesinin yapısal çeşitliliğini somut olarak göstermektedir:

Örnek 1. Türkiye Türkçesi

Çocuk kitap oku-yor.

child book read-PROG.3SG

'The child is reading a book.'

Örnek 2. Kazak Türkçesi

Bala kitap oqı-p *jatır*.

child book read-CVB lie.PRS.3SG

'The child is reading a book.'

Örnek 3. Özbek Türkçesi

Bola kitob o'qi-yap-ti.

child book read-PROG-3SG

'The child is reading a book.'

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, aynı anlam ('Çocuk kitap okuyor') üç farklı yapısal stratejiyle kodlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde (1) sürerlilik, *-yor* eki ile tek bir bağımlı biçimbirim olarak işaretlenmektedir. Kazak Türkçesinde (2) ise aynı işlev, *-Ip* ulaç eki ve *jatır* 'yatmak' yardımcı eyleminin birleşiminden oluşan analitik bir yapıyla karşılanmaktadır. Özbek Türkçesi (3), bu iki kutup arasında bir geçiş aşamasını temsil etmektedir: *-yap-* eki tarihsel olarak *yat-* 'yatmak' eyleminden türemiş olup yarı-analitik bir yapı sergilemektedir (Bodroglieti, 2003).

Türk dillerinde sürerlilik görünüşü, Türkoloji literatüründe önemli bir araştırma konusu olmuştur. Johanson'un (1971, 2000, 2021) çalışmaları, bu alandaki kuramsal çerçevenin temelini oluşturmaktadır. Johanson, 'içsel-sonluluk'

(*intraterminality*) kavramını geliştirerek sürerlilik anlamını bir olayın zamansal sınırları içinden değerlendirilmesi olarak tanımlamıştır. 'Odaklılık' (*focality*) kavramı ise yüksek odaklı içsel-sonluluk (dar sürerlilik) ile düşük odaklı içsel-sonluluk (geniş alışkanlık veya genel şimdiki zaman okumaları) arasındaki ayrımı yakalamaktadır (Johanson, 2000). Bu kuramsal çerçeve, Türk dillerindeki görünüş sistemlerinin betimlenmesinde son derece etkili olmuştur.

Ancak mevcut literatürde önemli bir boşluk bulunmaktadır: sürerlilik işaretleyicilerinin *bilişsel motivasyonları* yeterince incelenmemiştir. Neden hareket ve duruş eylemleri evrensel olarak sürerlilik anlamının kaynağını oluşturmaktadır? Bu eylemlerin sürerlilik işaretleyicilerine dönüşmesini hangi bilişsel mekanizmalar yönlendirmektedir? Farklı Türk dillerinin neden farklı kaynak eylemleri tercih ettiği (Oğuz dillerinde 'yürümek', Karluk ve Kıpçak dillerinde 'yatmak/durmak') nasıl açıklanabilir?

Bu sorular, Türkoloji çalışmalarının geleneksel betimsel yaklaşımının ötesine geçerek bilişsel dilbilim perspektifinin entegrasyonunu gerektirmektedir. Langacker'ın (1987, 1991, 2008) Bilişsel Dilbilgisi kuramı, Goldberg'ın (1995, 2006) Yapı Dilbilgisi yaklaşımı ve Bybee'nin (2010) Kullanıma Dayalı modeli, gramatikleşme süreçlerinin bilişsel temellerini anlamak için güçlü araçlar sunmaktadır. Bu çalışma, bu kuramsal çerçeveleri Türk dillerindeki sürerlilik verilerine uygulayarak mevcut literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, bilişsel dilbilim perspektifiyle Türk dillerinin beş ana kolunda (Oğuz, Kıpçak, Karluk, Sibirya, Çuvaş) yer alan sürerlilik işaretleyicilerini; biçimbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel özellikleri açısından Leipzig Glossing Rules (Comrie vd., 2008) standartlarına uygun olarak belgelemeyi hedeflemektedir. Çalışma, mevcut görünümlerin ötesine geçerek Eski Türkçe ve tarihsel veriler ışığında işaretleyicilerin etimolojik kökenlerine inmekte ve kaynak eylemlerin (hareket veya duruş) tespitini yapmaktadır. Elde edilen bulgular, Heine ve Kuteva'nın (2002) gramatikleşme mekanizmaları çerçevesinde ele alınarak anlam ağartması, fonetik aşınma ve bağlamsal genişleme süreçleri açısından karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmaktadır. Nihayetinde çalışma, bedenlenmiş biliş bağlamında hareket ve duruş deneyimlerinin soyut sürerlilik kavramını nasıl yapılandırdığını ve bu verilerin evrensel bilişsel örüntülerle ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın sınırlarını belirleyen temel faktörler ise literatürün durumu ve odak noktasıdır. Türkiye Türkçesi gibi yoğun işlenmiş diller ile verilerin görece kısıtlı olduğu Sibirya kolu arasındaki belge dengesizliği, analiz derinliğinde zorunlu farklılıklar yaratmaktadır. Ayrıca çalışma, lehçe varyasyonları ve pragmatik

işlevlerden ziyade, standart yazı dillerindeki biçim-sözdizimsel yapıların incelenmesiyle sınırlandırılmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Johanson'un (1971) doktora tezi *Aspekt im Türkischen*, Türkolojide görünüş çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Bu çalışma, Türkiye Türkçesinin görünüş sistemini betimlemek için özgün bir terminoloji geliştirmiş olup bu terminoloji bugün hâlâ alandaki baskın model olarak kabul görmektedir (Johanson, 2000, 2021; Johanson ve Csató, 2022). Johanson'un kuramı, *eylemsellik (actionality/Aktionsart)* ile *bakış açısı görünüşünü (viewpoint aspect)* birbirinden kesin olarak ayırt etmektedir. Eylemsellik, eylem öbeklerinin içkin zamansal özelliklerini—örneğin bir eylemin anlık mı yoksa süregelen mi olduğunu, bir doğal bitiş noktası içerip içermediğini—ifade ederken, bakış açısı görünüşü konuşucunun olaylara yönelik öznel perspektifini yansıtmaktadır.

Johanson (2000), bakış açısı görünüşünü üç temel kategoriye ayırmaktadır: *içsel-sonluluk (intraterminality)*, *sonrası-sonluluk (postterminality)* ve *ad-sonluluk (adterminality)*. Bu terminolojide 'terminus' (sınır) kavramı merkezi bir rol oynamaktadır: her olay, kavramsal olarak bir başlangıç sınırı (*initial terminus*) ve bir bitiş sınırı (*final terminus*) arasında konumlandırılmaktadır. Sürerlilik görünüşü, içsel-sonluluk kategorisine karşılık gelmektedir; bu kategori, bir olayın zamansal sınırları *içinden* değerlendirilmesini, yani olayın devam etmekte olduğunu, henüz bitiş sınırına ulaşmadığını ifade etmektedir.

Johanson'un kuramında *odaklılık (focality)* kavramı, içsel-sonluluğun alt türlerini ayırt etmek için kullanılmaktadır. *Yüksek odaklı içsel-sonluluk (high-focal intraterminality)*, dar bir sürerlilik odağını ifade etmektedir: eylem, belirli bir anda, konuşma anında veya anlatı içindeki belirli bir referans noktasında devam etmektedir. Bu, prototipik 'sürerlilik' (*progressive*) anlamına karşılık gelmektedir. Buna karşılık, *düşük odaklı içsel-sonluluk (low-focal intraterminality)*, daha geniş bir zamansal yayılımı kapsamaktadır: alışkanlık (*habitual*) veya genel şimdiki zaman (*general present*) okumaları bu kategoriye girmektedir. Aşağıdaki örnekler bu ayrımı göstermektedir:

Örnek 4. Dar sürerlilik ve alışkanlık okumaları (Türkiye Türkçesi)

a. *Dar sürerlilik okuması*

Şu an kitap oku-yor-um.

this moment book read-PROG-1SG

'I am reading a book right now.'

b. Alışkanlık okuması

Her gün kitap oku-yor-um.

every day book read-PROG-1SG

'I read books every day.'

Örnek 4a'da *şu an* zarf tümleci, eylemin dar bir zaman dilimine odaklandığını açıkça belirtmektedir. Örnek 4b'de ise *her gün* ifadesi, eylemin tekrarlanan bir alışkanlık olduğunu göstermektedir. Her iki cümlede de aynı *-yor* eki kullanılmaktadır; ancak bağlamsal ipuçları farklı okumaları tetiklemektedir. Johanson (2021), Türk dillerinde sürerlilik işaretleyicilerinin tipik olarak yüksek odaklılıktan düşük odaklılığa doğru bir anlam genişlemesi (*semantic extension*) sürecinden geçtiğini belirtmektedir; bu süreç, gramatikleşmenin karakteristik bir özelliğidir.

Sürerlilik işaretleyicilerinin eylemsellik (actionality/Aktionsart) sınıflarıyla etkileşimi, gramatikleşme derecesine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Johanson (2000), eylemselliği beş temel kategoride sınıflandırmaktadır: anlık dönüşümlü (drop), süregelen dönüşümlü (die, build), başlatıcı-dönüşümlü (sit down), devingen dönüşümsüz (cry, dance) ve durağan dönüşümsüz (know, want). Johanson'a (2000) göre dönüşümlü sınıflar tipik olarak sınırlı (telic), dönüşümsüz sınıflar ise sınırsız (atelic) eylemleri karşılamaktadır. Yüksek odaklı içsel-sonluluk işaretleyicileri, ilkesel olarak devingenlik gerektirmektedir; bu nedenle durağan eylemler (statives) tam gramatikleşmemiş sürerlilik yapılarıyla kısıtlı uyum göstermektedir (Bybee vd., 1994; Comrie, 1976). Ancak gramatikleşme ilerledikçe bu kısıtlama gevşemektedir. Türkiye Türkçesinde *-(I)yor* eki durağan eylemlerle serbestçe birleşebilmektedir (bil-iyor-um 'biliyorum'); bu durum, ekin ileri düzey gramatikleşmesinin bir göstergesidir (Kornfilt, 1997). Bu etkileşim, sürerlilik işaretleyicilerinin gramatikleşme derecesini belirlemede ek bir ölçüt sunmaktadır.

Johanson (1995, 2021), Türk dillerinde sürerlilik kategorisinin kökenini, ulaç biçimindeki bir sözcüksel eylemin yardımcı eylem ile birleşmesiyle oluşan eylemimsi-sonrası yapılara (postverbal constructions) dayandırmaktadır. Yazar, bu yapıları fonetik ve işlevsel özelliklerine göre iki ana kategoride sınıflandırır. Genellikle *-A*, *-I*, *-U* veya *-yU* gibi ünlüyle biten *⟨A⟩ tipi ulaçlar*, yardımcı eylemlerle birleşerek Eski Türkçe 'kel-e yorı-' örneğindeki gibi eşzamanlılık veya süregelen durum anlamları üretir. Buna karşın, *-(I)p* gibi dudaksıl bir ünsüzle biten *⟨B⟩ tipi ulaçlar* ise, ardışıklık veya sonuçsal durum bildirir. Ancak bu eğilim mutlak değildir; *⟨B⟩* tipi ulaç, duruş eylemleriyle birleştiğinde Kıpçak, Karluk ve Sibiryalı dillerinde düzenli olarak sürerlilik okuması üretmektedir.

Örnek 5. Ulaş türleri karşılaştırması

a. ⟨A⟩ tipi ulaş (Eski Türkçe)

kel-e yorı-r men

come-CVB.A walk-AOR 1SG

'I am coming (lit. "I walk coming")'

b. ⟨B⟩ tipi ulaş (Kazak Türkçesi)

kel-ip jatır-mın

come-CVB.B lie.PRS-1SG

'I am coming (lit. "I lie having come")'

Örnek 5'te görüldüğü üzere, her iki yapı da sürerlilik anlamını kodlamakta, ancak farklı ulaş türleri ve farklı yardımcı eylemler kullanmaktadır. Eski Türkçedeki yapı (5a), ⟨A⟩ tipi -e ulacı ve yorı- 'yürümek' yardımcı eylemini kullanırken, Kazak Türkçesindeki yapı (5b), ⟨B⟩ tipi -Ip ulacı ve jatır 'yatmak' yardımcı eylemini kullanmaktadır. Bu farklılık, aile içindeki gramatikleşme yollarının çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Johanson (2021), Türk dillerinde sürerlilik anlamının kaynağını oluşturan eylemleri dört temel anlambilimsel sınıfta toplamaktadır. Bu sınıfların başında, eylemin bir bitiş noktasına ilerlediği yorumunu engelleyerek devam eden evreleri vurgulayan ve 'dönüşümsüzleştirici' (non-transformativizer) işlev gören *tur-*, *otur-* ve *yat-* gibi duruş eylemleri (posture verbs) gelmektedir. Benzer şekilde, uzamsal anlambilimi koruyarak sürerlilik görünüşünü işaretleyen *yörü-*/*yorı-* ve *yür-* gibi hareket eylemleri (motion verbs) de bu yapının temel taşlarındandır. Sınıflandırmada yer alan diğer kategoriler ise yer değiştirme ve yönelim bildiren *bar-* ve *käl-* gibi yönelimsel eylemler ile durağan işlevli *är-* ve *bol-* gibi varoluşsal/bağlaç eylemlerdir. Bu çalışma, Türk dillerindeki sürerlilik işaretleyicilerinin birincil kaynağını oluşturmaları nedeniyle, analizini özellikle duruş ve hareket eylemleri üzerine yoğunlaştırmaktadır.

Langacker'ın (1987, 1991, 2008) Bilişsel Dilbilgisi (Cognitive Grammar) kuramı, dilbilgisel yapıları simgesel birimler (symbolic units) olarak ele alır. Biçim ve anlam arasındaki eşleşmelerin rastgele olmadığını, aksine bilişsel süreçler tarafından motive edildiğini savunan bu yaklaşıma göre sürerlilik yapıları, belirli kavramsal içerikleri belirli biçimsel kalıplarla eşleştiren simgesel birimler statüsündedir. Langacker'ın kuramındaki profilleme kavramı, bir ifadenin kavramsal içeriğinin hangi bölümünün odağa alındığını veya öne çıkarıldığını

belirtir. Her dilsel ifade, bir taban (base) ve bu taban içinde profile edilen bir profil (profile) içerir. Süretilik görünüşü bağlamında taban, bir olayın başlangıç, süreç ve bitişten oluşan tüm zamansal yapısını kapsarken; profil, bu yapının yalnızca iç sürecini, yani devam eden eylemi öne çıkarır. Bu ayrımı netleştirmek için bir zaman çizelgesi düşünüldüğünde; bir olay $t1$ (başlangıç) ve $t2$ (bitiş) noktaları arasında uzanır. Tamamlanmış görünüş (perfective), olayı $t1$ 'den $t2$ 'ye kadar bir bütün olarak profile ederken; süretilik görünüşü $t1$ ve $t2$ arasındaki herhangi bir noktayı profile ederek olayın iç sürecine odaklanır. Bu profillemeye farkı, görünüş işaretleyicilerinin anlambilimsel temelini oluşturur.

Örnek 6. Profillemeye karşılaştırması (Türkiye Türkçesi)

a. *Süretilik: iç süreç profillenir*

Ahmet mektub-u yaz-ıyor-du.

Ahmet letter-ACC write-PROG-PST.3SG

'Ahmet was writing the letter (in progress).'

b. *Tamamlanmış: tüm olay profillenir*

Ahmet mektub-u yaz-dı.

Ahmet letter-ACC write-PST.3SG

'Ahmet wrote the letter (completed).'

Örnek 6a'da yer alan *-ıyor-* eki, mektup yazma eyleminin iç sürecini profile ederek eylemin referans zamanında devam etmekte olduğunu bildirir. Buna karşın 6b'deki *-dı* eki, aynı olayı tamamlanmış bir bütün olarak sunar. Her iki cümle aynı olaya atıfta bulunsun da sundukları profillemeye perspektifleri farklıdır. Dilbilgisel yapıların farklı soyutlama düzeylerinde temsil edilebileceğini öngören şematiklik ilkesine göre, süretilik yapısı en soyut düzeyde [EYLEM-SÜRER] şeklinde şematize edilebilir. Bu şema, herhangi bir eylemin süretilik perspektifinden sunulmasını temsil eder. Daha somut düzeyde ise bu şema belirli biçimsel kalıplarla örneklenir (instantiated). Bu örneklenme Türkiye Türkçesinde [EYLEM-(*I*)yor], Kazak Türkçesinde [EYLEM-*Ip* + *jatır/otur/tur/jür*], Özbek Türkçesinde ise [EYLEM-yap] biçimindedir.

Şematik yaklaşım, Türk dillerindeki süretilik yapılarının ortaklıklarını ve farklılıklarını açıklamak adına güçlü bir araçtır. Tüm yapılar [EYLEM-SÜRER] üst şemasını örneklesin de, bu işlem her dilde farklı biçimsel kalıplarla gerçekleşir. Gramatikleşme sürecinde söz konusu kalıplar giderek daha soyut şemalara entegre olarak üretken yapılar hâline gelir. Goldberg (1995, 2006), dilbilgisel yapıları kendi başlarına anlam taşıyan biçim-anlam eşleşmeleri olarak

tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre, yapılar yalnızca biçimsel kalıplar değil, bağımsız dilbilgisel birimlerdir; her yapı, kendine özgü bir anlam katkısı sağlamaktadır. Goldberg (1995, s. 4), bir yapıyı şöyle tanımlamaktadır: 'C, ancak ve ancak C bir biçim-anlam eşleşmesi $\langle F_i, S_i \rangle$ ise ve F_i 'nin veya S_i 'nin bazı yönleri C'nin bileşenlerinden veya daha önce kurulmuş diğer yapılardan kesinlikle öngörülemiyorsa bir yapıdır.'

Türk dillerindeki sürerlilik yapıları bu tanıma uymaktadır. Örneğin, Türkiye Türkçesindeki [EYLEM-(I)yor] yapısı, 'devam eden eylem' anlamını kodlayan bir biçim-anlam eşleşmesidir. Bu anlam, yalnızca eylemden veya yalnızca -(I)yor ekinden öngörülemez; yapının bütünü tarafından taşınmaktadır. Benzer şekilde, Kazak Türkçesindeki [EYLEM-*Ip* + *jatır*] yapısı da bağımsız bir sürerlilik yapısıdır; burada *jatır* 'yatmak' eyleminin sözcüksel anlamı ağarmış (*bleached*) olup yapının bütününe 'sürerlilik' anlamı katmaktadır.

Bybee'nin (2010) *Kullanıma Dayalı (Usage-Based)* modeli, dilbilgisel yapıların *kullanım sıklığına* bağlı olarak şekillendiğini öne sürmektedir. Bu modele göre, dil yapıları soyut kurallar olarak değil, somut kullanım deneyimlerinin genelleştirilmesi olarak ortaya çıkmaktadır. İki temel süreç, bu modelde merkezi rol oynamaktadır: *yerleşme (entrenchment)* ve *fonetik aşınma (phonetic reduction)*. *Yerleşme*, bir yapının tekrarlanan kullanım sonucunda zihinsel temsilde güçlenmesini ifade etmektedir. Yüksek sıklıklı yapılar daha 'yerleşik' hâle gelmekte, daha kolay erişilebilir ve daha az işlem maliyetli olmaktadır. Türk dillerindeki sürerlilik yapıları, farklı yerleşme düzeylerini temsil etmektedir. Türkiye Türkçesinde -(I)yor eki son derece yerleşik bir yapıdır: çok yüksek sıklıkla kullanılmakta, neredeyse tüm eylemlerle birleşebilmekte ve konuşucular tarafından tek bir birim olarak işlenmektedir. Buna karşılık, Kazak Türkçesindeki -*Ip* + *jatır/otır/tur/jür* yapıları daha az yerleşiktir: analitik yapıları korunmuş olup bileşenler arasında bir dereceye kadar kompozisyonellik (bileşenlerden anlam çıkarılabilirlik) sürmektedir.

Hopper ve Traugott'un (2003) *gramatikleşme kuramı*, sözcüksel birimlerin dilbilgisel birimlere dönüşüm sürecini sistematik olarak açıklamaktadır. Heine ve Kuteva'ya (2002) göre bu süreç dört temel mekanizma içermektedir: *anlam ağartması (semantic bleaching)*, *kategori kaybı (decategorialization)*, *fonetik aşınma (phonetic erosion)* ve *bağlamsal genişleme (context expansion)*. Bu mekanizmalar, Türk dillerindeki sürerlilik işaretleyicilerinin evriminde açıkça gözlemlenmektedir. *Anlam ağartması*, bir birimin sözcüksel anlamının zayıflamasını veya kaybolmasını ifade etmektedir. Sürerlilik işaretleyicilerinin kaynağı olan hareket ve duruş eylemleri, gramatikleşme sürecinde somut uzamsal anlamlarını kaybetmektedir. Örneğin, *yori-* eyleminin 'yürümek, fiziksel olarak

ilerlemek' anlamı, *-(I)yor* ekinde tamamen ağarmıştır; ek artık yalnızca 'sürerlilik' dilbilgisel anlamını taşımaktadır. Benzer şekilde, Kazak Türkçesinde *jatır* yardımcı eylemi, 'yatmak, uzanmak' sözcüksel anlamını büyük ölçüde kaybetmiş olup 'devam eden eylem' dilbilgisel anlamını kodlamaktadır.

Örnek 7. Anlam ağartması karşılaştırması (Kazak Türkçesi)

a. *Sözcüksel kullanım (anlam korunmuş)*

Bala tösek-te jat-ır.

child bed-LOC lie-PRS.3SG

'The child is lying on the bed.'

b. *Yardımcı kullanım (anlam ağarmış)*

Bala kitap oqı-p jat-ır.

child book read-CVB lie-PRS.3SG

'The child is reading a book.'

Örnek 7a'da *jat-* eylemi tam sözcüksel anlamıyla ('yatmak, uzanmak') kullanılmaktadır: çocuk fiziksel olarak yataktadır. Örnek 7b'de ise aynı eylem yardımcı olarak işlev görmektedir: çocuğun fiziksel duruşu hakkında bilgi verilmemekte, yalnızca 'okuma' eyleminin devam ettiği belirtilmektedir. Bu iki kullanım arasındaki anlam farkı, gramatikleşmenin ilerlemesini yansıtmaktadır.

Heine ve Kuteva (2002), gramatikleşme sürecinin tam sözcüksel birimden tam dilbilgisel birime uzanan bir ölçek üzerinde ilerlediğini öne sürmektedir. Türk dillerindeki sürerlilik işaretleyicileri bu ölçeğin farklı noktalarında konumlanmaktadır. Kazak Türkçesinde *-Ip + jatır/otur/tur/jür* yapısı erken aşamayı temsil etmekte; yardımcı eylemler bağımsız sözcükler olarak tanınabilir durumda olup dörtlü sistem duruş ve hareket anlamlarını (yatma, oturma, ayakta durma, hareket) farklı ölçülerde korumaktadır. Özbek Türkçesindeki *-yap-* eki orta aşamayı yansıtmakta; *yat-* eylemi fonetik olarak aşınarak (*yat* > *yap*) ana eylemle kaynaşmış olmakla birlikte hâlâ bir dereceye kadar bağımsız biçimbirim olarak algılanabilmektedir. Türkiye Türkçesindeki *-(I)yor* eki ise ileri aşamayı örneklemekte; *yori-* eylemi tamamen bağımlı bir eke dönüşmüş olup sözcüksel kökeni yalnızca tarihsel-karşılaştırmalı analizle tespit edilebilmektedir.

Bedenlenmiş biliş (embodied cognition) perspektifi, insan bilişinin bedensel deneyimlere dayandığını öne sürmektedir. Lakoff ve Johnson'un (1980) *kavramsal metafor kuramına* göre, soyut kavramlar somut bedensel deneyimler üzerinden kavramsallaştırılmaktadır. Bu yaklaşım, sürerlilik işaretleyicilerinin

neden evrensel olarak hareket ve duruş eylemlerinden türediğini açıklamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır.

Türk dillerindeki sürerlilik işaretleyicileri iki temel kavramsal metaforu yansıtmaktadır. EYLEM HAREKET'tir (ACTION IS MOTION) metaforunda eylemler, bir başlangıç noktasından bitiş noktasına ilerleyen hareketler olarak kavramsallaştırılmaktadır. Oğuz dillerinde yorı- 'yürümek' eyleminin sürerlilik kaynağı olması bu metaforun dilsel yansımasıdır; devam eden eylem, 'yürüyüş hâlinde olmak' deneyimi üzerinden yapılandırılmaktadır. EYLEM DURUŞ'tur (ACTION IS POSTURE) metaforunda ise eylemler, belirli bir duruşta bulunma durumu olarak algılanmaktadır. Kıpçak, Karluk ve Sibiry dillerinde tur- 'durmak', yat- 'yatmak', otur- 'oturmak' eylemlerinin sürerlilik kaynağı olması bu kavramsal haritalamayı örneklemektedir; devam eden eylem, 'belirli bir duruşta kalmak' deneyimine dayanmaktadır.

Örnek 8. Kavramsal metafor karşılaştırması

a. EYLEM HAREKET'tir (Eski Türkçe > Türkiye Türkçesi)

bar-a yorı-r > var-ıyor
go-CVB walk-AOR > arrive-PROG.3SG
'walks going' > 'is arriving'

b. EYLEM DURUŞ'tur (Kırgız Türkçesi)

bar-a jat-at
go-CVB lie-PRS.3SG
'lies going' = 'is going'

c. EYLEM DURUŞ'tur (Kazak Türkçesi)

Ol jaz-ıp otır.
he write-CVB sit.PRS.3SG
'He is writing (seated).'

Örnek 8'deki üç örnekte iki kavramsal metafor görülmektedir. Örnek 8a'da Oğuz kolu, yorı- 'yürümek' eylemi aracılığıyla EYLEM HAREKET'tir metaforunu yansıtmakta ve eylemin dinamik sürecini kodlamaktadır. Örnek 8b'de Kırgız Türkçesi, jat- 'yatmak' eylemiyle EYLEM DURUŞ'tur metaforunu örneklemekte ve eylemin devam eden durumunu ifade etmektedir. Örnek 8c'de ise Kazak Türkçesi, otır- 'oturmak' eylemiyle EYLEM DURUŞ'tur metaforunun daha spesifik bir örneğini sunmakta ve eylemin 'oturma' konumunda gerçekleştiğini

ima etmektedir; ancak bu uzamsal anlam büyük ölçüde ağarmıştır. Newman (2002), dünya dillerinde duruş eylemlerinin (sit, stand, lie) gramatikleşme yollarını kapsamlı biçimde belgelemiştir. Türk dillerinde duruş eylemleri tutarlı biçimde sürerlilik yardımcılara dönüşmüştür. Newman'ın bulgularına göre duruş eylemlerinin sürerlilik kaynağı olması diller arasında sık görülen bir eğilimdir ve bedensel deneyimin dil yapısını şekillendirdiğini göstermektedir. Kıpçak dillerindeki dörtlü yardımcı eylem sistemi (*jatır/otur/tur/jür*), duruş deneyiminin dilbilgisel kodlamaya ne denli ayrıntılı yansıyabileceğinin çarpıcı bir örneğidir.

YÖNTEM

Bu çalışma, karşılaştırmalı-tarihsel dilbilim metodolojisini benimsemektedir. Karşılaştırmalı yaklaşım, Türk dillerinin farklı kollarındaki sürerlilik işaretleyicilerini eşzamanlı düzlemde karşılaştırmayı; tarihsel yaklaşım ise bu işaretleyicilerin Eski Türkçeden günümüze uzanan evrimini artzamanlı perspektiften izlemeyi amaçlamaktadır. Bu iki yaklaşımın bütünleştirilmesi, hem yapısal çeşitliliğin hem de tarihsel sürekliliğin ortaya konulmasını sağlamaktadır. Çalışma, nitel araştırma paradigması içinde konumlanmaktadır. Derlem tabanlı sıklık hesaplamaları gibi nicel veri analizleri bu çalışmanın kapsamı dışındadır; odak noktası sürerlilik yapılarının biçimbilimsel yapısı, anlambilimsel işlevi ve tarihsel kökenlerinin derinlemesine betimlenmesidir. Çalışma yalnızca akademik kaynaklara dayanmaktadır. Saha çalışması veya anadil konuşucu anketi gibi birincil veri derlemesi yapılmamış, mevcut gramerler, monografiler ve dergi makalelerinden elde edilen veriler sentezlenmiştir. Çalışma, katılımcı içermeyen ve yayımlanmış kaynaklardaki dil verilerine dayanan kuramsal-betimsel bir araştırma olduğundan etik kurul izni gerektirmemektedir.

Eski Türkçe verileri için Erdal'ın (2004) kapsamlı grameri temel kaynak olarak kullanılmaktadır. Bu eser, Orhun yazıtları (8. yüzyıl) ve Uygur dönemi metinlerine (9.-13. yüzyıllar) dayanan sistematik bir dilbilgisi sunmaktadır. İncelenen diller ve temel kaynakları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1

Çalışmanın kapsamı: Türk dili kolları ve incelenen diller

Kol	İncelenen Diller	Temel Kaynaklar
-----	------------------	-----------------

Oğuz	Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi	Göksel ve Kerslake (2005), Kornfilt (1997), Korkmaz (2009), Lee (2008), Gül (2015), Csató ve Johanson (2022), Karakoç (2022), Menz (2022)
Kıpçak	Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi	Dotton ve Wagner (2018), Hebert ve Poppe (1963), Poppe (1963), Berta ve Csató (2022)
Karluk	Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi	Bodrogligeti (2003), Boeschoten (2022), Rentzsch (2005), Bridges (2008)
Sibirya	Saha (Yakut) Türkçesi, Tuva Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi	Anderson (1998, 2004), Buder (1989), Korn ve Nevskaya (2017), Nevskaya (2025)
Çuvaş	Çuvaş Türkçesi	Arıkan (2011), Agyagási (2022)

Her sürerlilik işaretleyicisi dört temel parametre açısından analiz edilmektedir. Kaynak alan parametresinde işaretleyicinin etimolojik kökeni belirlenmekte; kaynak eylemin hareket (*yorı-* 'yürümek'), duruş (*tur-* 'durmak', *yat-* 'yatmak', *otur-* 'oturmak') veya başka bir anlambilimsel sınıfa (yönelimsel, varoluşsal) ait olup olmadığı tespit edilmektedir. Gramatikleşme derecesi parametresinde işaretleyicinin tam sözcüksel birimden (analitik yapı) tam bağımlı biçimbirime (ekleşmiş yapı) uzanan ölçekteki konumu değerlendirilmekte; fonetik aşınma, anlam ağartması ve bağlamsal genişleme göstergeleri dikkate alınmaktadır. Anlamsal şema parametresinde işaretleyicinin kodladığı alt türler belirlenmektedir; bunlar arasında yüksek odaklı sürerlilik (dar şimdiki zaman), düşük odaklı sürerlilik (alışkanlık/geniş şimdiki zaman), duratiflik (süregeleyen durum), iteratiflik (tekrarlanan eylem) ve yakınlık ('az kala') yer almaktadır. Yapısal kalıp parametresinde işaretleyicinin biçimbilimsel yapısı betimlenmekte; analitik yapılarda ulaç türü (<A> veya tipi) ve yardımcı eylem, sentetik yapılarda ise ekin biçimbirimleri ve eylem gövdesiyle birleşme kuralları belirtilmektedir.

BULGULAR VE YORUM

Oğuz Kolu

Oğuz kolu (Güneybatı Türk dilleri), sürerlilik kategorisinde 'hareket' (motion) esaslı bir gramatikleşme yolunu izlemesiyle diğer Türk dili kollarından ayrılmaktadır. Bu kolda sürerlilik işaretleyicilerinin birincil kaynağı, Eski Türkçe yorı- 'yürümek, ilerlemek' eylemidir (Erdal, 2004; Johanson, 2021). Bu bölümde Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi sürerlilik yapıları sırasıyla incelenmektedir.

Türkiye Türkçesi, Türk dillerinde en kapsamlı şekilde gramatikleşmiş sürerlilik işaretleyicisine sahiptir. -(I)yor eki (-ıyor, -iyor, -uyor, -üyor biçimbirimleriyle), şimdiki zaman ve sürerlilik anlamlarını kodlayan tek bağımlı biçimbirimidir. Bu ek, Eski Türkçe yorı- 'yürümek, ilerlemek' eyleminden türemiştir (Göksel ve Kerslake, 2005; Kornfilt, 1997). -(I)yor ekinin tarihsel gelişimi, gramatikleşme kuramının tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Eski Türkçe döneminde, sürerlilik anlamı analitik bir yapıyla—{A} tipi ulaç ve yorı- yardımcı eyleminin birleşimiyle—ifade edilmekteydi:

Örnek 9. Eski Uygurca (Maitrisimit)

buz-a butarla-yu yorı-yur-lar
destroy-CVB.A tear.apart-CVB.A walk-AOR-3PL

'They are busy destroying them and tearing them to pieces.'

Örnek 9'da yorı- yardımcı eylemi {A} tipi ulaçla birleşerek sürmekte olan eylemi bildirmektedir (Erdal, 2004). Zamanla bu yapı, bir dizi değişime uğramıştır:

Örnek 10. Gramatikleşme aşamaları (Türkiye Türkçesi)

a. Aşama 1: Analitik yapı (Eski Türkçe)

kel-e yorı-r
come-CVB.A walk-AOR.3SG

'He walks coming / He is coming'

b. Aşama 2: Kaynaşma başlangıcı (Eski Anadolu Türkçesi)

gel-e-yor-ur
come-CVB-PROG-AOR.3SG

'He is coming'

c. *Aşama 3: Tam ekleşme (Modern Türkçe)*

gel-iyor

come-PROG.3SG

'He is coming'

Örnek 10'da görüldüğü üzere, *yori-* eylemi üç aşamalı bir gramatikleşme sürecinden geçmiştir. İlk aşamada (10a), yapı tamamen analitiktir: *kel-e* 'gelerek' ve *yori-r* 'yürür' ayrı birimler olarak algılanmaktadır. İkinci aşamada (10b), fonetik kaynaşma başlamış ancak bileşenler hâlâ tanınabilir durumdadır. Üçüncü aşamada (10c), tam ekleşme gerçekleşmiştir: *-iyor* artık tek bir bağımlı biçimbirimdir. Dikkat çekici bir şekilde, *-yor* ekindeki /o/ ünlüsü Türkçe ünlü uyumuna katılmamaktadır; bu durum, ekin tarihsel olarak bağımsız bir sözcükten (*yori-*) geldiğinin fonetik kanıtıdır (Göksel ve Kerslake, 2005; Kornfilt, 1997). - (*I*)*yor* eki, dörtlü ünlü uyumu sergileyen bir biçimbirimdir: *-iyor* (kalın-düz ünlüden sonra: *yap-iyor*), *-iyor* (ince-düz ünlüden sonra: *gel-iyor*), *-uyor* (kalın-yuvarlak ünlüden sonra: *bul-uyor*), *-üyor* (ince-yuvarlak ünlüden sonra: *gör-üyor*). Ek, tüm eylem gövdeleriyle üretken olarak birleşebilmektedir; bu durum, ileri düzey gramatikleşmenin bir göstergesidir.

- (*I*)*yor* eki, Johanson'un (2000) terminolojisiyle görece düşük odaklı bir işaretleyici olarak bağlama göre hem dar sürerlilik hem de alışkanlık okumalarına açıktır. Bu anlam genişlemesi, gramatikleşmenin karakteristik bir sonucudur:

Örnek 11. - (*I*)*yor* ekinin anlamsal işlevleri

a. *Dar sürerlilik okuması (dar şimdiki zaman)*

Şu an yemek yi-yor-um.

this moment food eat-PROG-1SG

'I am eating right now.'

b. *Alışkanlık okuması*

Her sabah kahve iç-iyor-um.

every morning coffee drink-PROG-1SG

'I drink coffee every morning.'

c. Genişletilmiş şimdiki zaman (genel doğruluk)

Dünya güneş-in etraf-in-da dön-üyor.

earth sun-GEN around-POSS.3SG-LOC turn-PROG.3SG

'The Earth revolves around the Sun.'

Örnek 11'de -(I)yor ekinin üç farklı anlamsal işlevi gösterilmektedir. Örnek 11a'da ek, konuşma anında devam eden bir eylemi (dar sürerlilik okuması) kodlamaktadır. Örnek 11b'de aynı ek, tekrarlanan bir alışkanlığı (alışkanlık okuması) ifade etmektedir. Örnek 11c'de ise ek, zamandan bağımsız genel bir doğruluğu (genişletilmiş şimdiki zaman) kodlamaktadır. Bu anlam çeşitliliği, -(I)yor ekinin gramatikleşme sürecinde bağlamsal genişleme geçirdiğini göstermektedir.

Türkiye Türkçesinde -mAktA yapısı da sürerlilik anlamı taşımaktadır. Bu yapı, eylem adı eki -mAk ve bulunma hâli eki -DA'nın birleşiminden oluşmaktadır. -(I)yor ekine kıyasla daha resmi ve yazı diline özgü bir kullanıma sahiptir (Göksel ve Kerslake, 2005):

Örnek 12. -(I)yor ve -mAktA karşılaştırması

a. -(I)yor (günlük dil)

Proje ilerli-yor.

project progress-PROG.3SG

'The project is progressing.'

b. -mAktA (resmi dil)

Proje ilerle-mekte-dir.

project progress-PROG-COP.3SG

'The project is progressing (formal).'

Azerbaycan Türkçesindeki -(y)Ir ekinin kökeni tartışmalıdır. Standart görüş, bu ekin Türkiye Türkçesi -(I)yor ile ortak bir kaynağa, yani yorı- eylemine dayandığını öne sürmektedir (Johanson, 2000). Ancak Türkmen Türkçesi -ýar biçiminde yorı- eyleminin fonetik maddesi açıkça korunurken, Azerbaycan Türkçesinde yalnızca -Ir segmenti kalmıştır ve bu segment Eski Türkçe geniş zaman eki *-Ur > -Ir ile biçimsel olarak örtüşmektedir (Johanson, 1989). Dikkat çekici bir şekilde, Azerbaycan Türkçesi geniş zaman işlevi için esas olarak -(y)Ar ekini kullanmakta ve -Ir yuvasını şimdiki zaman/sürerlilik işlevi için ayırmaktadır (Gül, 2015). Bu dağılım, üç olası gelişim yolunu düşündürmektedir:

birincisi, yorı- eyleminin ileri düzey fonetik aşınma sonucunda yalnızca -Ir segmentine indirgenmesi; ikincisi, Eski Türkçe geniş zaman eki *-Ur'un anlam kaymasına uğrayarak şimdiki zaman/sürerlilik işlevini üstlenmesi; üçüncüsü, her iki sürecin yakınsaması (convergence), yani fonetik olarak aşınan yorı- biçiminin işlevi -(y)Ar tarafından devralınan eski geniş zaman eki *-Ur > -Ir ile birleşmiş olması. Bu sorunun kesin çözümü, Azerbaycan Türkçesinin tarihsel metinlerinde ara biçimlerin belgelenmesini gerektirmektedir.

Örnek 13. Fonetik gelişim (Azerbaycan Türkçesi)

gel-e yorı-r > gel-yir > gəl-ir

come-CVB walk-AOR > come-PROG > come-PROG.3SG

'walks coming' > 'is coming' > 'is coming'

Örnek 13'te görüldüğü üzere, yorı- eyleminin gövdesi Azerbaycan Türkçesinde tamamen erimiş, geriye yalnızca -Ir segmenti kalmıştır. Bu segment, geniş zaman eki -Ir ile biçimsel olarak örtüşmektedir; ancak işlevsel olarak sürerlilik/şimdiki zaman anlamını kodlamaktadır (Johanson, 2000).

Azerbaycan Türkçesinde -(y)Ir eki, Türkiye Türkçesi -(I)yor ekiyle benzer anlamsal işlevlere sahiptir: hem yüksek odaklı sürerlilik (şu an devam eden eylem) hem de düşük odaklı sürerlilik (alışkanlık) anlamlarını kodlayabilmektedir. Ancak Azerbaycan Türkçesinde bu ek, geniş zaman ekinin -r biçimiyle biçimsel benzerlik nedeniyle bazı bağlamlarda belirsizlik yaratabilmektedir; bu durum, bağlamsal ipuçlarıyla çözümlenmektedir.

Türkmen Türkçesinde sürerlilik işaretleyicisi -ýar/-ýär ekidir; bu ek, yorı- eyleminin başındaki /y/ sesini muhafaza etmiştir (Karakoç, 2022):

Örnek 14. Türkmen Türkçesi sürerlilik yapıları

a. *İnce ünlü bağlamı*

Ol gel-ýär.

he come-PROG.3SG

'He is coming.'

b. *Kalın ünlü bağlamı*

Men ýaz-ýar-yn.

I write-PROG-1SG

'I am writing.'

c. Olumsuzluk

Ol gel-ýär-mi? — Ýok, gel-me-ýär.

he come-PROG.3SG-Q — no come-NEG-PROG.3SG

'Is he coming?' — 'No, he is not coming.'

Örnek 14'te Türkmen Türkçesindeki -ýar/-ýär ekinin kullanımı gösterilmektedir. Olumsuz çekim, olumsuzluk eki -ma/-me-'nin sürerlilik ekinin önce gelmesiyle kurulmaktadır (gel-me-ýär). Konuşma dilinde ise ortaç ve yok 'yok' birleşiminden büzülen -enok/-anok biçimi yaygındır (gelenok). Bu ikilik, olumsuz ve olumlu çekimlerin kısmen farklı gramatikleşme yolları izlediğini göstermektedir. Karakoç'a (2022) göre, Türkmen Türkçesi ayrıca basit şimdiki zaman eki -Ir'ı yalnızca dört eylemle korumaktadır: *durmak* 'durmak', *oturmak* 'oturmak', *yatmak* 'yatmak' ve *yöremek* 'yürümek'. Bu eylemler—duruş ve hareket eylemleri—dil tarihinde sürerlilik işaretleyicilerinin birincil kaynağını oluşturmuştur; günümüzde bile arkaik bir yapıyı korumaktadır.

Gagavuz Türkçesi, Balkanlar'da (Moldavya, Ukrayna, Romanya) konuşulan bir Oğuz dilidir. Bu dil, yoğun Balkan Dil Birliği (*Sprachbund*) etkisi altında yapısal değişimlere uğramıştır. Menz'e (2022) göre, Gagavuz Türkçesi şimdiki zaman/sürerlilik işaretleyicisi olarak -er/-ar eklerini kullanmaktadır.

Örnek 15. Gagavuz Türkçesi sürerlilik yapıları

a. Şimdiki zaman (sürerlilik)

Ben gel-er-im.

I come-PRS-1SG

'I am coming / I come.'

b. Olumsuzluk

O gel-me-er.

he come-NEG-PRS.3SG

'He is not coming.'

Örnek 15'te Gagavuz Türkçesindeki sürerlilik yapıları gösterilmektedir. Gagavuz Türkçesinde -er/-ar eki, hem sürerlilik hem de alışkanlık (geniş zaman) anlamlarını kodlayabilmektedir; bu durum, ekin anlam alanının genişlediğini göstermektedir. Balkan dilleriyle (Yunanca, Bulgarca, Romence) temas, sözdizimsel düzeyde değişikliklere (örneğin, SVO eğilimleri) yol açmış; ancak temel Türkçe bitişimli biçimbilim korunmuştur (Menz, 2022). Oğuz kolundaki

sürerlilik işaretleyicileri, ortak bir kaynaktan—*yori-* 'yürümek' eyleminden—türemiş olmakla birlikte, farklı gramatikleşme dereceleri sergilemektedir.

Tablo 2

Oğuz kolunda sürerlilik işaretleyicilerinin karşılaştırması

Dil	İşaretleyici	Kaynak	Fonetik Korunma	Gramatikleşme
Türkiye Türkçesi	-(I)yor	yori- 'yürümek'	yor (gövde korunmuş)	Tam ekleşme
Azerbaycan Türkçesi	-(y)Ir	yori- 'yürümek' (tartışmalı)	-Ir (gövde erimiş)	Tam ekleşme
Türkmen Türkçesi	-ýar/-ýär	yori- 'yürümek'	ýar (y- korunmuş)	Tam ekleşme
Gagavuz Türkçesi	-er/-ar	yori- 'yürümek' (Johanson, 2000)	-er/-ar (gövde erimiş)	Tam ekleşme

Tablo 2'de görüldüğü üzere, tüm Oğuz dilleri tam ekleşme aşamasına ulaşmıştır: sürerlilik işaretleyicileri bağımlı biçimbirimler (ekler) hâline gelmiştir. Ancak fonetik korunma düzeyleri farklılık göstermektedir. Türkiye Türkçesi (-yor) yori-gövdesini en fazla korurken, Azerbaycan Türkçesi en ileri aşınmayı (-Ir) sergilemektedir; Türkmen Türkçesi (-ýar) bu iki uç arasında konumlanmaktadır.

Kıpçak Kolu

Kıpçak kolu (Kuzeybatı Türk dilleri), sürerlilik kategorisinde Oğuz kolundan farklı bir gramatikleşme yolunu izlemektedir. Bu kolda sürerlilik işaretleyicileri, tek bir ekleşmiş biçimbirim yerine, analitik yapılar—ulaç ve yardımcı eylem birleşimleri—olarak korunmuştur. Kıpçak dilleri, karakteristik olarak dört paralel yardımcı eylemi sürerlilik işaretlemeye kullanmaktadır: *tur-* 'durmak', *jat-/yat-* 'yatmak', *otur-/otır-* 'oturmak' ve *jür-/yür-* 'yürümek, dolaşmak' (Johanson, 1999, 2021). Bu dörtlü sistem, eylemin gerçekleşme biçimine (duruş, konum, hareket) göre anlambilimsel nüanslar sağlamaktadır. Bu bölümde Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesi sürerlilik yapıları sırasıyla incelenmektedir. Kazak Türkçesi, Kıpçak kolunun dörtlü yardımcı eylem sistemini en açık biçimde koruyan dillerden biridir. Dotton ve Wagner'e (2018) göre, Kazak Türkçesinde sürerlilik yapıları, ⟨B⟩ tipi ulaç -(I)p ve dört yardımcı eylemin birleşimiyle oluşturulmaktadır: *otur* 'oturmak', *tur* 'durmak', *jatır* 'yatmak' ve *jür* 'yürümek'. Her yardımcı eylem, sürerlilik anlamına ek olarak farklı anlambilimsel katkılar sağlamaktadır:

Örnek 16. Kazak Türkçesi dörtlü yardımcı eylem sistemi

a. *jatır* 'yatmak' — *genel sürme (en üretken)*

Men kitap oqı-p jatır-mın.

I book read-CVB lie.PRS-1SG

'I am reading (a book).'

b. *otır* 'oturmak' — *oturarak yapılan eylem*

Men kitap oqı-p otır-mın.

I book read-CVB sit.PRS-1SG

'I am reading (sitting down).'

c. *tur* 'durmak' — *ayakta/kısa süreli eylem*

Men kitap oqı-p tur-mın.

I book read-CVB stand.PRS-1SG

'I am reading (standing/momentarily).'

d. *jür* 'yürümek' — *hareket hâlinde/alışkanlık*

Men kitap oqı-p jür-min.

I book read-CVB walk.PRS-1SG

'I am reading (while moving) / I read (habitually).'

Örnek 16'da aynı ana eylem (*oqı-* 'okumak') dört farklı yardımcı eylemle birleştiğinde farklı anlam nüansları ortaya çıkmaktadır. Örnek 16a'da *jatır* yardımcısı en üretken biçimdir ve çoğu eylemle uyumlu genel sürme görünüşü eklemektedir; özgün 'yatmak' anlamı büyük ölçüde ağarmıştır. Örnek 16b'de *otır* yardımcısı, eylemin oturma duruşunda gerçekleştiğini belirtmekte ve konuşma anına odaklanmaktadır. Örnek 16c'de *tur* yardımcısı, ya kısa süreli/anlık eylemleri ya da yinelemeli/alışkanlık süregelen durumları işaretlemektedir. Örnek 16d'de *jür* yardımcısı, hareket sırasındaki eylemleri veya alışkanlık anlamını belirtmektedir. Kazak Türkçesinde yardımcı eylemler, farklı gramatikleşme derecelerinde bulunmaktadır. *jatır* en ileri düzeyde gramatikleşmiştir; özgün 'yatmak' anlamı büyük ölçüde kaybolmuş ve genel sürerlilik işaretleyicisine dönüşmüştür. Buna karşılık *otır* ve *tur*, duruş anlambilimini daha güçlü korumaktadır. Bu asimetri, Johanson'un (2021) belirttiği 'odaksızlaşma' (*defocalization*) sürecinin bir örneğidir: başlangıçta

yüksek odaklı sürerlilik işaretleyicileri zamanla anlam genişlemesine uğramaktadır.

Örnek 17. Kazak Türkçesi — fonetik kaynaşma eğilimi (konuşma dili)

Ol kel-ip jatır > Ol kelp jatır > Ol kep jatır

he come-CVB lie.PRS > he come.CVB lie.PRS > he come.CVB lie.PRS

'He is coming.' (progressive reduction in colloquial speech)

Örnek 17'de görüldüğü üzere, konuşma dilinde -(I)p ulacı fonetik aşınmaya uğrayabilmektedir. Bu durum, analitik yapının gelecekte Oğuz dillerindeki gibi tam ekleşmeye doğru evrilebileceğini düşündürmektedir; ancak yazı dilinde analitik yapı korunmaktadır.

Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesiyle yakın akraba olarak dörtlü yardımcı eylem sistemini yansıtmaktadır. Hebert ve Poppe'ye (1963) göre, Kırgız Türkçesinde sürerlilik yapıları jat 'yatmak', otur 'oturmak', tur 'durmak' ve jür 'yürümek' yardımcı eylemleriyle oluşturulmaktadır. Bu eylemlerin tümü -(I)p ulacı ve şimdiki zaman biçimleriyle birleşmektedir:

Örnek 18. Kırgız Türkçesi sürerlilik yapıları

a. jat 'yatmak' — genel sürme

Men izde-p jat-a-m.

I search-CVB lie-PRS-1SG

'I am searching.'

b. otur 'oturmak' — oturarak

Al jaz-ıp otur-at.

he write-CVB sit-PRS.3SG

'He is writing (sitting).'

c. tur 'durmak' — ayakta/anlık

Al süylö-p tur-at.

he speak-CVB stand-PRS.3SG

'He is speaking (standing/at this moment).'

d. jür 'yürümek' — hareket/alışkanlık

Al oku-p jür-öt.

he study-CVB walk-PRS.3SG

'He is studying (moving about) / He studies.'

Kırgız Türkçesinde *jat* yardımcı, Kazak Türkçesindeki *jatır* gibi en üretken sürerlilik işaretleyicisidir.

Tatar Türkçesi ve yakın akrabası Başkurt Türkçesi, Kıpçak kolunun kuzeybatı alt kolunu temsil etmektedir. Poppe'ye (1963) göre, bu dillerde sürerlilik işaretlemesinde *tor-* (< *tur-* 'durmak') yardımcı birincil konumdur. Dörtlü sistem korunmakla birlikte, *tor-* diğer yardımcıya göre daha geniş kullanım alanına sahiptir.

Örnek 19. Tatar Türkçesi sürerlilik yapıları

a. *tor-* 'durmak' — genel sürme/alışkanlık

Ul kil-ä tor-a.

he come-CVB.A stand-PRS.3SG

'He keeps coming / He comes (habitually).'

b. Geçmiş zaman ortacı + *torğan*

Ul al-a tor-ğan.

he take-CVB.A stand-PTCP.PST

'He who was taking / He used to take.'

c. Geçmiş zaman sürerlilik

Min yaz-a tor-dı-m.

I write-CVB.A stand-PST-1SG

'I kept on writing.'

Örnek 19'da dikkat çekici bir nokta, Tatar Türkçesinde ⟨A⟩ tipi ulaç (-a/-ä) kullanımının baskın olmasıdır. Bu durum, Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki ⟨B⟩ tipi ulaç (-(l)p) baskınlığından farklıdır. Johanson'a (1995) göre, ⟨A⟩ tipi ulaçlar daha güçlü eşzamanlılık ve sürme okumaları verirken, ⟨B⟩ tipi ulaçlar ardışıklık ve sonuçsallık eğilimindedir. Tatar Türkçesinin ⟨A⟩ tipi ulaç tercih etmesi, sürerlilik anlamının daha doğrudan kodlanmasını sağlamaktadır.

Kırım Tatar Türkçesi, Kıpçak kolunun batı alt kolunu temsil etmekte ve tarihsel olarak zengin bir belgelemeye sahiptir. Berta ve Csató'ya (2022) göre, tarihsel metinlerde (Kırım Hanlığı yarlıkları) hem ⟨A⟩ hem de ⟨B⟩ tipi ulaş yapıları belgelenmiştir. Modern Kırım Tatar Türkçesinde *turmaq* 'durmak' yardımcısı temel sürerlilik işaretleyicisidir:

Örnek 20. Kırım Tatar Türkçesi sürerlilik yapıları

a. *tur-* ile *şimdiki zaman sürerlilik*

Men yaz-a tur-a-m.

I write-CVB.A stand-PRS-1SG

'I keep writing.'

b. *tur-* ile *geçmiş zaman sürerlilik*

O oku-p tur-dı.

he read-CVB.B stand-PST.3SG

'He was reading.'

Kıpçak kolundaki sürerlilik yapıları, ortak bir yapısal kalıbı—ulaç + duruş/hareket eylemi—paylaşmakla birlikte, bazı farklılıklar sergilemektedir. Tablo 3, bu farklılıkları özetlemektedir:

Tablo 3

Kıpçak kolunda sürerlilik işaretleyicilerinin karşılaştırması

Dil	Baskın Ulaş	Birincil Yardımcı	Dörtlü Sistem	Gramatikleşme	
Kazak Türkçesi	⟨B⟩ -(I)p	jatır	Tam korunmuş	Analitik eğilimi	(kaynaşma)
Kırgız Türkçesi	⟨B⟩ -(I)p	jat	Tam korunmuş	Analitik eğilimi	(kaynaşma)
Tatar Türkçesi	⟨A⟩ -a/-ä	tor-	Kısmen korunmuş	Analitik	
Kırım Tatar Türkçesi	⟨A⟩ ve ⟨B⟩	tur-	Kısmen korunmuş	Analitik	

Tablo 3'te görüldüğü üzere, Kıpçak dilleri arasında iki alt kol belirlenebilmektedir. Güneydoğu Kıpçak dilleri (Kazak, Kırgız) ⟨B⟩ tipi ulacı ve *jat-/jatır* yardımcısını tercih ederken tam dörtlü sistemi korumaktadır. Batı ve Kuzeybatı Kıpçak dilleri (Kırım Tatar, Tatar) ⟨A⟩ tipi ulacı ve *tur-/tor-*

yardımcısını tercih ederken dörtlü sistem daha az belirgindir. Bu farklılıklar, Kıpçak kolu içindeki tarihsel ayrışmayı yansıtmaktadır.

Karluk Kolu

Karluk kolu (Güneydoğu Türk dilleri), sürerlilik kategorisinde Oğuz ve Kıpçak kolları arasında bir 'geçiş evresi' sergilemektedir. Bu kolda sürerlilik işaretleyicileri, tam analitik yapılardan (Kıpçak tipi) başlayarak kısmen ekleşmiş yarı-analitik biçimlere evrilmiştir. Özbek ve Uygur Türkçeleri, bu gramatikleşme sürecinin farklı aşamalarını temsil etmektedir. Boeschoten'e (2022) göre, Özbek Türkçesi farklı kaynaklardan gelişen çoklu sürerlilik işaretleyicilerine sahiptir. Bu işaretleyiciler, gramatikleşme ölçeğinde farklı konumlarda bulunmaktadır:

Örnek 21. Özbek Türkçesi sürerlilik işaretleyicileri

a. *-yap-* (eski bir [*ulaç* + *yat-* 'yatmak'] yapısından ekleşmiş sürerlilik biçimi; bk. Bodrogligeti, 2003) — odaklı *şimdiki zaman*

Men kel-yap-man.

I come-PROG-1SG

'I am coming (right now).'

b. *-yotir-* (< *yat-* 'yatmak') — sürerlilik

U o'qi-yotir.

he read-PROG.3SG

'He is reading.'

c. *-moqda* (eylem adı + *bulunma*) — resmi sürerlilik

Loyiha davom et-moqda.

project continue do-INF.LOC

'The project is continuing (formal).'

Örnek 21'de Özbek Türkçesinin çoklu sürerlilik işaretleyicileri gösterilmektedir. *-yap-* eki, *yat-* 'yatmak' eyleminden gelişen bir ulaç + yardımcı eylem yapısının ekleşmesiyle ortaya çıkmıştır; bu ek, yüksek odaklı sürerlilik (konuşma anında devam eden eylem) kodlamaktadır. Bodrogligeti'ye (2003) göre, fonetik gelişim şöyledir: *kel-ip yat-ib-men* > *kelyatman* > *kelyapman*. *-yotir-* eki doğrudan *yat-* 'yatmak' eyleminden gelişmiş olup daha genel sürerlilik anlamı taşımaktadır. Özbek Türkçesi, ekleşmiş biçimlerin yanı sıra üretken yardımcı eylem yapılarını da korumaktadır:

Örnek 22. Özbek Türkçesi yardımcı eylem yapıları

a. tur- 'durmak' — sürme/alışkanlık

U yo'qla-b tur-ibdi.

he visit-CVB stand-EVID.3SG

'He keeps visiting / He visits (habitually).'

b. yur- 'yürümek' — alışkanlık süretililik

U ich-ib yur-adi.

he drink-CVB walk-PRS.3SG

'He drinks (habitually) / He keeps drinking.'

Uygur Türkçesi, Karluk kolunda süretililik işaretleyicisinin en ileri düzeyde gramatikleşmesini sergilemektedir. Rentzsch'e (2005) göre, *-iwat-* eki (değişkeleri *-uwat-*, *-üwat-*), *-(i)p yat-* yapısından şeffaf bir şekilde türemiştir:

Örnek 23. Uygur Türkçesi — gramatikleşme süreci

yaz-ip yat-a-men > yéz-iwat-imen

write-CVB lie-PRS-1SG > write-PROG-1SG

'I am writing.' (analytic > synthetic)

Örnek 23'te görüldüğü üzere, ulaş ve yardımcı eylem birleşimi tek bir biçimbirime dönüşmüştür. Bu ekin olumlu, olumsuz ve soru çekimleri Örnek 24'te verilmektedir:

Örnek 24. Uygur Türkçesi *-iwat-* paradigması

a. Olumlu

Men kir-iwat-imen.

I enter-PROG-1SG

'I am entering.'

b. Olumsuz

Men kir-miwat-imen.

I enter-NEG.PROG-1SG

'I am not entering.'

c. Soru

Sen kir-iwat-amsen?

you enter-PROG-Q.2SG

'Are you entering?'

Bridges'e (2008) göre, Uygur Türkçesi ekleşmiş sürerlilik işaretleyicisinin yanı sıra zengin bir yardımcı eylem sistemi korumaktadır. Bu sistemdeki yardımcı eylemler farklı anlambilimsel katkılar sağlamaktadır: *tur-* sürme/devam eden eylem için, *yür-* sürme/alışkanlık için, *ber-* 'vermek' (*-iwer-* olarak kaynaşmış) devam ettirme için, *bol-* 'olmak' tamamlama için, *chiq-* 'çıkmaq' tamamlanma için ve *qal-* 'kalmak' sonuçsal veya beklenmedik çıktılar için kullanılmaktadır.

Sibirya ve Çuvaş Kolları

Sibirya Türk dilleri (Kuzeydoğu kolu), coğrafi ve tarihsel izolasyonları nedeniyle kendine özgü yapılar geliştirmiştir. Anderson'a (2004) göre, bu dillerde Moğolca ve Tunguzca temas etkileri görülmektedir. Sibirya ve Çuvaş kolları bu çalışmada mevcut literatürün elverdiği ölçüde değerlendirilmiştir; Moğolca ve Tunguzca temasının bu kollardaki sürerlilik işaretleyicilerine etkisi, karşılaştırmalı verilerin sınırlılığı nedeniyle burada ayrıntılı olarak çözümlenmemektedir. Buder'e (1989) göre, Saha Türkçesi ulaç-yardımcı eylem örüntülerini korurken yapısal olarak Ortak Türkçeden ayrılmaktadır. Temel ulaç *-(A)n* (Ortak Türkçe *-(I)p* yerine) görünüşsel anlamlar için yardımcı eylemlerle birleşmektedir:

Örnek 25. Saha (Yakut) Türkçesi: *tur-* ile sürerlilik

Kini bar-an tur-ar.

he go-CVB stand-PRS.3SG

'He is going.'

Johanson'a (2021) göre, Saha Türkçesi tipik 'yenilenme döngüsü'ne bir istisna teşkil etmektedir. Çoğu Türk dilinde, orijinal yüksek odaklı sürerlilik işaretleyicileri zamanla odaksızlaşmış ve yeni yapılarla değiştirilmiştir. Saha Türkçesi ise bu döngüyü aynı şekilde geçirmemiştir. Anderson'a (2004) göre, Tuva Türkçesi görünüş sisteminde önemli Moğolca temas etkisi göstermektedir. Yakınlık ve sürerlilik anlamları, *-Ar* ortacından ve Moğolcadan alıntılanan yardımcı öğelerden türemektedir (bk. Korn ve Nevskaya, 2017). Altay Türkçesi ise sürerlilik/yakınlık için mastar *-ArGA* ve yardımcı *tur-* 'durmak' kullanılmaktadır:

Örnek 26. Altay Türkçesi — yakınlık/sürerlilik

Qazan qayn-arğa tur-d-ı.

kettle boil-INF stand-PST-3SG

'The kettle was about to boil.'

Hakas Türkçesi, sürerlilik-kaynaklı bir biçimbirimin odaksızlaşma (defocalization) sürecini büyük ölçüde tamamladığı bir örnek sunmaktadır. Hakas ve Şor Türkçelerindeki şimdiki zaman eki *-(p)ça*, tarihsel olarak *-(I)p* ulaç eki ve *çat-* 'yatmak, yaşamak' yardımcı eyleminin birleşiminden türemiştir: *par-ıp çad-ır > par-ça* 'gidiyor' (Anderson, 1998; Nevskaya, 2025). Bu ek, başlangıçta yüksek odaklı sürerlilik işaretleyicisi iken zamanla genel şimdiki zaman ekine dönüşmüştür. Johanson'un (2000) odaksızlaşma yörüngesi açısından değerlendirildiğinde, Hakas *-(p)ça* ekinin bu yörüngede yüksek odaklılıktan genel şimdiki zaman işlevine ilerlediği görülmektedir (yüksek odaklı > düşük odaklı > odaksız içsel-sonluluk). Bu gelişim, Türkiye Türkçesi *-(I)yor* ekinin henüz ulaşmadığı bir gramatikleşme noktasını temsil etmektedir.

Çuvaş Türkçesi, Türk dillerinin en farklı koludur (Ogur/Bulgar kolu). Arıkan'a (2011) göre, Çuvaş Türkçesi sürerlilik işaretlemesinde *tār-* yardımcısını (Ana Türkçe *tur-* 'durmak' ile akraba) korumaktadır. Bu eylem, *-sa* ulaç ekiyle birleşerek sürerlilik yapıları oluşturmaktadır:

Örnek 27. Çuvaş Türkçesi sürerlilik yapıları

a. *tār-* ile sürerlilik

Vāl vula-sa tār-at'.

he read-CVB stand-PRS.3SG

'He keeps reading / reads regularly.'

b. Şimdiki zaman *-(a)t'* eki

Vāl vula-t'.

he read-PRS.3SG

'He reads / He is reading.'

Johanson'a (1976, 2000) göre, Çuvaş şimdiki zaman eki *-at'* (ünlü uyumuna göre *-et'*), *-a tur-* (ulaç + durmak) yapısının büzülmüş hâli olabilir. Bu teori, Çuvaş Türkçesinin de EYLEM DURUŞ'tur metaforunu kullanan genel Doğu/Kuzey eğilimine uyduğunu düşündürmektedir. Agyagási'ye (2022) göre, Çuvaş Türkçesi

eylemsellik, görünüş-zamansallık ve kip kategorilerine hizmet eden yaklaşık yirmi yardımcı eylem değıştiricisi korumaktadır.

Tablo 4

Sibiry ve Çuvaş kollarında sürerlilik işaretleyicileri

Dil	Temel Kaynak	Ulaç Tipi	Özellik
Saha (Yakut)	tur-	-(A)n (özgün)	Yenilenme istisna döngüsüne
Tuva	tur-	—	Alıntı yardımcılar
Altay	tur-	-ArGA mastar	Kuzey/Güney lehçe farkı
Hakas	çat- 'yatmak'	-(I)p	İleri odaksızlaşma (-(p)ça)
Çuvaş	tăr- (< tur-)	-sa	Ogur kolunun özgün gelişimi

Tablo 4'te görüldüğü üzere, Sibiry ve Çuvaş kolları sürerlilik işaretleyicileri açısından yapısal çeşitlilik sergilemektedir. Bu çeşitlilik, hem coğrafi izolasyonun hem de dil temasının sürerlilik yapılarının evriminde belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Sibiry kolundaki yardımcı eylem tercihlerinde coğrafi bir izoglos gözlemlenmektedir: Hakas, Şor, Kumandı ve Çulım Türkçelerinde 'yatmak' kaynaklı yardımcılar (*dat'*-/çat-/çit-/tit-) en ileri düzeyde gramatikleşmişken, Tuva Türkçesinde ve yakın zamana kadar Güney Altay Türkçesinde 'durmak' kaynaklı yardımcı (*tur-*) öncü rol üstlenmiştir. Kuzey Altay grubundan Çalkan Türkçesi bu iki bölgenin sınırında yer almakta olup bu dilde her iki tür yardımcının rekabet hâlinde kullanıldığı belgelenmektedir (Nevskaya, 2025).

Çalkan Türkçesi, bu izoglosun dil teması altında yeniden biçimlendiği bir ara durumu temsil etmektedir. Nevskaya'ya (2025) göre Çalkan Türkçesinde üç içsel-sonluluk biçimi rekabet hâlinde: *-y/A+tAn* (< *-y/A tur-yan*) ve *-(p)tAn* (< *-(I)p tur-yan*) 'durmak' yardımcısına, ünlü uyumuna katılmayan *-(p)ten* ise büyük olasılıkla *-(I)p t'at-kan* yapısı aracılığıyla 'yatmak' yardımcısına dayanmaktadır. Temel işlevi odaklı içsel-sonluluk olan tek biçim *-(p)ten* iken, 'durmak' kaynaklı biçimler alışkanlık, gelecek ve kiplik anlamlarına doğru gelişmektedir. 'Yatmak' yardımcısı Çalkan Türkçesinin Hakas ve Şor Türkçeleriyle soy yakınlığını, 'durmak' yardımcısı ise ölçünlü Altay Türkçesinin baskısını yansıtmakta ve Çalkan Türkçesi giderek *tur-* yardımcısına yönelmektedir (Nevskaya, 2025). Bu durum, EYLEM DURUŞ'tur metaforu içinde yardımcı eylem seçiminin kavramsal motivasyonun yanı sıra dil teması ve ölçünlü dil baskısıyla da

belirlendiğini ortaya koymaktadır. Nevskaya'nın (2025) Çalkan derleminden aktardığı Örnek 28, bu iki işlevi karşılaştırmaktadır:

Örnek 28. Çalkan Türkçesi — odaklı ve odaksız içsel-sonluluk

a. *-(p)ten — odaklı içsel-sonluluk*

... ɲay püdün sapok t'ol-niŋ kıy-ın-de t'at-ten.

... new whole shoe road-GEN side-POSS3-LOC lie-INTRA.FOC

'... near the road a new undamaged shoe was lying.'

b. *-y/A+tAn — alışkanlık*

Uvraq-tiŋ aŝ et t'i-yten.

uvraq-ABL soup do eat-INTRA.HAB

'One (always) makes soup with uvraq and eats (it).'

TARTIŞMA VE SONUÇ

Oğuz kolunun sürerlilik işaretleyicilerini hareket eyleminden (yori- 'yürümek, ilerlemek') türetmesi, Lakoff'un (1993) Olay Yapısı Metaforu'ndaki (Event Structure Metaphor) EYLEMLER KENDİ KENDİNE İLERLEYEN HAREKETLER'dir (ACTIONS ARE SELF-PROPELLED MOVEMENTS) eşlemesine dayanan EYLEM HAREKET'tir (ACTION IS MOTION) kavramsal metaforunu yansıtmaktadır. Bu metafora, kaynak alan (source domain) somut 'hareket' deneyimi, hedef alan (target domain) ise soyut 'eylem' kavramıdır. Sistematik haritalama (mapping) şöyle yapılandırılmaktadır:

Tablo 5

EYLEM HAREKET'tir metaforunun sistematik haritalaması

Kaynak Alan: HAREKET	Hedef Alan: EYLEM
Hareket eden varlık (yürüyücü)	Eylemi gerçekleştiren özne (fail)
Hareketin başlangıç noktası	Eylemin başlangıcı
Hareketin bitiş noktası (varış)	Eylemin tamamlanması
Hareketin süreci (yürüme eylemi)	Eylemin devam etmesi (sürerlilik)
Yolculuğun kesintisizliği	Eylemin tamamlanmamışlığı

Tablo 5'te, 'yürümek' eyleminin yapısal özellikleri 'eylem' kavramına sistematik olarak haritalanmaktadır. Yürüme eylemi doğası gereği *süreğen* (bir süre

boyunca devam eden) ve *sınırsız* (belirli bir bitiş noktasına yönelmeyen) bir eylemdir. Bu özellikler, sürerlilik görünüşünün temel anlamıyla—eylemin devam etmekte olduğu, henüz tamamlanmadığı—tam olarak örtüşmektedir.

Örnek 29. EYLEM HAREKET'tir metaforunun dilsel yansımaları (Türkiye Türkçesi)

a. *Somut hareket (kaynak alan)*

Ali yol-da yürü-yor.

Ali road-LOC walk-PROG.3SG

'Ali is walking on the road.'

b. *Soyut eylem (hedef alan)*

Ali kitap oku-yor.

Ali book read-PROG.3SG

'Ali is reading a book.'

c. *Metaforik genişleme*

Proje iyi gid-iyor.

project well go-PROG.3SG

'The project is going well.'

Örnek 29'da üç farklı kullanım gösterilmektedir. Örnek 29a'da -yor eki somut hareket bağlamında kullanılmaktadır; bu, ekin tarihsel kaynak alanını yansıtmaktadır. Örnek 29b'de aynı ek soyut bir eyleme (okumak) uygulanmaktadır; bu, metaforik genişlemenin sonucudur. Örnek 29c'de ise gitmek eylemi metaforik olarak 'ilerlemek, devam etmek' anlamında kullanılmaktadır; bu, Lakoff'un (1993) UZUN SÜRELİ AMAÇLI ETKİNLİKLER YOLCULUK'tur (LONG-TERM PURPOSEFUL ACTIVITIES ARE JOURNEYS) metaforunun bir örneğidir.

Kıpçak, Karluk ve Sibirya kollarının sürerlilik işaretleyicilerini duruş eylemlerinden (tur- 'durmak', yat- 'yatmak', otur- 'oturmak') türetmesi, farklı bir kavramsal metaforu—EYLEM DURUŞ'tur (ACTION IS POSTURE)—yansıtmaktadır. Newman'a (2002) göre, duruş eylemleri dünya dillerinde başlıca gramatikleşme kaynakları arasındadır; bu eylemler özellikle sürerlilik ve alışkanlık gibi görünüş kategorilerini işaretlemek için kullanılmaktadır.

Tablo 6*EYLEM DURUŞ'tur metaforunun sistematik haritalaması*

Kaynak Alan: DURUŞ	Hedef Alan: EYLEM
Duruş hâlindeki varlık	Eylemi gerçekleştiren özne
Bedensel konum (ayakta, oturarak, yatarak)	Eylemin gerçekleşme biçimi
Duruşun devamlılığı	Eylemin sürekliliği (sürerlilik)
Duruşun statikliği	Eylemin tamamlanmamışlığı
Duruşun değişmezliği	Eylemin durağan evresi

Tablo 6'da görüldüğü üzere, duruş eylemlerinin yapısal özellikleri sürerlilik anlamını kodlamak için idealdir. Bu özellikler, sürerlilik görünüşünün 'eylem devam etmekte, henüz tamamlanmamış' temel anlamıyla örtüşmektedir.

Kazak Türkçesinin dörtlü yardımcı eylem sistemi (bk. Örnek 16), Lakoff'un (1987) 'idealize edilmiş bilişsel model' (Idealized Cognitive Model, ICM) kavramıyla açıklanabilir: Kazak konuşucuları, eylemin gerçekleşme biçimine ilişkin bir bedensel duruş çerçevesi (posture frame) kullanarak eylemi kavramsallaştırmaktadır. Bu çerçeve, konuşucunun failin fiziksel konumuna (oturarak, ayakta, yatarak, hareket hâlinde) ilişkin bilgisini kodlamaktadır. Türk dillerindeki metaforik dağılım—Oğuz kolunun EYLEM HAREKET'tir, diğer kolların EYLEM DURUŞ'tur metaforunu tercih etmesi—tipolojik olarak dikkat çekicidir. Heine ve Kuteva (2002), dünya dillerinde hem hareket hem de duruş eylemlerinin sürerlilik işaretleyicilerinin yaygın kaynakları olduğunu belgelemektedir. Bu dağılım iki olası açıklamayı düşündürmektedir. Birincisi, Oğuz kolu diğer kollardan erken ayrılarak farklı bir gramatikleşme yolunu izlemiş olabilir. İkincisi, her iki kaynak alan da Eski Türkçede zaten mevcuttu ve kollar ortak bir havuzdan farklı seçimler yapmış olabilir. Erdal'a (2004) göre, Eski Türkçe döneminde hem hareket (yori-) hem de duruş (tur-) eylemleri sürerlilik yapılarında kullanılmaktaydı. Oğuz kolu hareket eylemini, diğer kollar duruş eylemlerini tercih ederek farklı yönlerde evrilmiştir.

Langacker'ın (1991) şematik-spesifik ayrımı, Türk dillerindeki sürerlilik işaretleyicilerinin farklı gramatikleşme derecelerini açıklamaktadır. Oğuz kolundaki *-(I)yor* eki yüksek düzeyde şematik bir yapıdır: kaynak eylem (*yori-*) tamamen ağarmış ve genel bir 'sürerlilik' şeması hâline gelmiştir. Buna karşılık, Kıpçak kolundaki dörtlü yardımcı eylem sistemi daha spesifik yapıları korumaktadır: her yardımcı eylem (*jat-*, *otur*, *tur*, *jür*), kaynak eyleminin anlambilimsel özelliklerini kısmen korumaktadır.

Tablo 7*Türk dillerinde sürerlilik işaretleyicilerinin şematiklik ölçeği*

Dil/Kol	İşaretleyici	Şematiklik Derecesi	Kaynak Anlam Korunumu
Türkiye Türkçesi	-(I)yor	Yüksek şematik	Yok (tam ağarma)
Uygur Türkçesi	-iwat-	Orta-yüksek şematik	Zayıf
Özbek Türkçesi	-yap- / -yotir-	Orta şematik	Kısmen korunmuş
Kazak Türkçesi	-Ip jatır/otır/tur/jür	Düşük şematik	Kısmen korunmuş (jatır zayıf; otır, tur güçlü)

Tablo 7'de görüldüğü üzere, şematiklik derecesi gramatikleşme derecesiyle doğru orantılıdır. Yüksek düzeyde gramatikleşmiş yapılar (Türkçe *-(I)yor*) yüksek şematiklik sergilerken, analitik yapılar (Kazak Türkçesi dörtlü sistem) düşük şematiklik ve kısmi anlam korunumu göstermektedir. Bu dağılım, Langacker'ın (2008) 'şematikleştirme' (schematization) süreciyle uyumludur: sık kullanım, spesifik yapıların daha şematik, genel yapılara evrilmesine yol açmaktadır.

Goldberg'in (1995) temel ilkesi—her yapının bağımsız bir anlam taşıdığı—Türk dillerindeki sürerlilik yapılarında açıkça görülmektedir. Örneğin, Kazak Türkçesindeki [V-*Ip* + YARDIMCI EYLEM] yapısı, ana eylemin anlamından bağımsız olarak 'sürerlilik' anlamını eklemektedir. Bu, Goldberg'in 'yapısal anlam' (*constructional meaning*) kavramını doğrulamaktadır:

Örnek 30. Yapısal anlam: Aynı yapı, farklı eylemler (Kazak Türkçesi)

a. Hareket eylemi

Ol kel-ip jatır.

he come-CVB lie.PRS.3SG

'He is coming.'

b. Algı eylemi

Ol tında-p jatır.

he listen-CVB lie.PRS.3SG

'He is listening.'

c. Bilişsel eylem

Ol oyla-p jadır.

he think-CVB lie.PRS.3SG

'He is thinking.'

Örnek 30'da [V-Ip jadır] yapısı üç farklı anlambilimsel sınıfa ait eylemlerle (hareket, algı, biliş) birleşmektedir. Her durumda yapı, eylemin içkin özelliklerinden bağımsız olarak 'sürerlilik' anlamını eklemektedir. Bu, yapının kendi başına anlam taşıdığını—ana eylemden bağımsız bir 'yapısal anlam' sunduğunu—göstermektedir. Goldberg'in (1995) 'kalıtım ağları' kavramı, yapılar arasındaki ilişkileri açıklamaktadır. Türk dillerindeki sürerlilik yapıları, hiyerarşik bir kalıtım ağı oluşturmaktadır: en üst düzeyde genel bir 'Türk Sürerlilik Yapısı' şeması bulunmakta, bu şema alt düzeylerde kola ve dile özgü somutlamalara ayrılmaktadır. Örneğin [EYLEM-SÜRER] üst şeması, Oğuz kolunda [EYLEM-(I)yor], Kıpçak kolunda [EYLEM-Ip + YARDIMCI EYLEM], Karluk kolunda ise [EYLEM-yap] ve [EYLEM-iwat] somutlamalarıyla örneklenmektedir.

Kuramsal çerçevede ele alınan eylemsellik etkileşimi kollar arasında da izlenebilmektedir. Süreğen dönüşümlü *gel-* 'gelmek' ve *kir-* 'girmek', Türkiye ve Uygur Türkçelerinde (Örnek 31a, 31b) içsel-sonluluk işaretleyicisiyle birleştiğinde, Johanson'un (2000) Türkiye Türkçesi *geliyordu* örneğiyle betimlediği gibi, dönüşüm noktasından önceki evreyi sunmaktadır. Devingen dönüşümsüz eylemler (Örnek 31c), yüksek odaklı okumaya özellikle elverişli sınıfı oluşturmaktadır (Johanson, 2000). Kollar arasındaki ayrım durağan dönüşümsüz eylemlerde belirginleşmektedir: Johanson'a (2000) göre bu sınıf içsel-sonluluk işaretleyicileriyle birleşebilmekle birlikte (*biliyordu*; bk. Örnek 31d), devingenlik içermediğinden yüksek odaklı işaretleyicilerle verimli biçimde kullanılmamaktadır. Bu nedenle görece düşük odaklı *-(I)yor* eki durağan eylemlerle serbestçe birleşirken, Türkiye Türkçesindeki yüksek odaklı *-mAktA* ile Kıpçak ve Karluk kollarındaki daha yeni yardımcı eylem yapılarının bu sınıfla daha sınırlı bir dağılım göstermesi beklenmektedir. Örnek 31 bu ayrımı kollar arasında özetlemektedir:

Örnek 31. Eylemsellik sınıfları ve sürerlilik işaretleyicileri (kollar arası)

a. Sınırlı (telic), süreğen dönüşümlü — Türkiye Türkçesi (Oğuz)

Ali ev-e gel-iyor.

Ali house-DAT come-PROG.3SG

'Ali is coming home (he has not arrived yet).'

b. Sınırlı (telic), süreğen dönüşümlü — Uygur Türkçesi (Karluk)

Men kir-iwat-imen.

I enter-PROG-1SG

'I am entering (I am not inside yet).'

c. Sınırsız (atelic), devingen dönüşümsüz — Kırgız Türkçesi (Kıpçak)

Men izde-p jat-a-m.

I search-CVB lie-PRS-1SG

'I am searching.'

d. Durağan dönüşümsüz — Türkiye Türkçesi (Oğuz)

Cevab-ı bil-iyor-um.

answer-ACC know-PROG-1SG

'I know the answer.'

Johnson'un (1987) ve Gibbs'in (2006) Bedenlenmiş Biliş (*Embodied Cognition*) yaklaşımına göre, soyut kavramlar bedensel deneyimlerden türetilen 'imge şemaları' (*image schemas*) üzerinden yapılandırılmaktadır. Türk dillerindeki sürerlilik işaretleyicileri, iki temel imge şemasını yansıtmaktadır: *KAYNAK-YOL-HEDEF* (*SOURCE-PATH-GOAL*) ve *KAPSAYICI* (*CONTAINER*). *KAYNAK-YOL-HEDEF* imge şeması, insan hareket deneyiminin en temel yapısal özelliklerini yansıtmaktadır: bir başlangıç noktası (kaynak), bir hareket rotası (yol) ve bir varış noktası (hedef). Oğuz kolunun sürerlilik işaretleyicisini hareket eyleminden (*yori-* 'yürümek') türetmesi, bu imge şemasının dilsel kodlamasını temsil etmektedir. Sürerlilik anlamı, şemanın 'yol' bileşenine—hareketin devam eden, henüz tamamlanmamış evresine—odaklanmaktadır.

KAPSAYICI imge şeması, 'içinde olma' deneyimini yapılandırmaktadır: bir sınır (kapsayıcının duvarları), bir iç alan ve bir dış alan. Kıpçak, Karluk ve Sibiry kollarının sürerlilik işaretleyicilerini duruş eylemlerinden türetmesi, bu imge

şemasının bir varyantını yansıtmaktadır. Duruş eylemleri, failin belirli bir 'konumda' veya 'durumda' bulunmasını ifade etmektedir; bu 'konum', eylemin devam ettiği zamansal bir 'kapsayıcı' olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu 'durumda bulunma' deneyimi, süretililik görünüşünün anlambilimsel temelini oluşturmaktadır.

Bybee'nin (2010) modeli, sık kullanımın fonetik aşınmaya ve anlam ağarmasına yol açtığını öngörmektedir.

Tablo 8

Fonetik aşınma ve anlam ağarması: karşılaştırmalı tablo

Dil	Kaynak Biçim	Güncel Biçim	Fonetik/Anlam Değişimi
Eski Türkçe	kel-e yori-r	(analitik)	Yardımcı eylem; sürmekte olan eylem
Türkmen	al-a yori-r	al-ýar	y- korunmuş; anlam ağarmış
Türkiye	gel-e yori-r	gel-iyor	-yor korunmuş; anlam tam ağarmış
Azerbaycan	gel-e yori-r (tartışmalı)	gəl-ir	Sadece -Ir kalmış; anlam tam ağarmış

Tablo 8'de görüldüğü üzere, fonetik aşınma ve anlam ağarması paralel süreçler olarak ilerlemektedir. Eski Türkçede yardımcı eylem olarak kullanılan yapı, Türkiye Türkçesinde ileri aşınma ve tam ağarma, Türkmen Türkçesinde daha ileri aşınma ve ağarma, Azerbaycan Türkçesinde ise en ileri aşınma ve tam ağarma göstermektedir. Bu dağılım, Bybee'nin (2010) 'kullanım → aşınma → ağarma' döngüsüyle uyumludur. Bu bölümde sunulan bilişsel dilbilim analizleri, Türk dillerindeki süretililik işaretleyicilerinin çok katmanlı bir yapı sergilediğini göstermektedir.

Bu çalışmada önerilen bütünleşik model beş temel katmandan oluşmaktadır. Birinci katman olan bedensel temel, Bedenlenmiş Biliş yaklaşımına dayanmaktadır; buna göre süretililik kavramı, insan bedeninin hareket ve duruş deneyimlerinden türemektedir ve KAYNAK-YOL-HEDEF ile KAPSAYICI imge şemaları bu bedensel deneyimlerin şematik yapılarını sağlamaktadır. İkinci katman kavramsal yapılandırma olup Kavramsal Metafor Kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır; bu katmanda bedensel deneyimler, kavramsal metaforlar aracılığıyla soyut 'eylem' ve 'süreç' kavramlarına haritalanmakta, EYLEM HAREKET'tir ve EYLEM DURUŞ'tur metaforları bu haritalamaların dilsel

yansımalarını oluşturmaktadır. Üçüncü katman dilbilgisel kodlama olup Bilişsel Dilbilgisi perspektifinden değerlendirilmektedir; kavramsal yapılar, belirli görüntüleme işlemleri (profil-taban) aracılığıyla dilbilgisel yapılara dönüşmekte ve sürerlilik işaretleyicileri eylemin devam eden evresini profil olarak öne çıkarmaktadır. Dördüncü katman yapısal kalıtım olup Yapı Dilbilgisi çerçevesinde analiz edilmektedir; sürerlilik yapıları hiyerarşik bir kalıtım ağı oluşturmakta, üst düzey şematik yapı genel 'sürerlilik' anlamını kodlarken alt düzey somutlamalar kola ve dile özgü özelleşmeler sunmaktadır. Beşinci ve son katman kullanım temelli evrim olup Kullanıma Dayalı Model perspektifinden ele alınmaktadır; sık kullanım yapıların pekişmesine, fonetik aşınmaya ve anlam ağarmasına yol açmakta, bu süreç analitik yapılardan ekleşmiş biçimbirimlere evrimi açıklamaktadır.

Bu çalışma, Türk dillerinin beş ana kolunda sürerlilik görünüş işaretleyicilerini biçimbilimsel, tarihsel ve anlambilimsel boyutlarıyla incelemiştir. Bulgular, hareket ve duruş eylemlerinin tutarlı gramatikleşme kaynakları oluşturduğunu, ulaş yapılarının sözdizimsel çerçeveyi sağladığını ve gelişim yörüngesinin tam sözcüksel eylemden ekleşmeye doğru ilerlediğini göstermektedir. Oğuz kolu en ileri ekleşmeyi (-I)yor), Kıpçak kolu dörtlü yardımcı eylem sistemini, Karluk kolu yarı-analitik ve ekleşmiş biçimler arasındaki geçiş evresini, Sibiry dilleri yapısal çeşitliliği ve Çuvaş Türkçesi Ogur kolunun özgün gelişimini temsil etmektedir. Gelecek araştırmalar, kollar arasında gramatikleşme hızlarını karşılaştırarak temas ve kalıtım etkilerini aydınlatılabilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Agyagási, K. (2022). Chuvash. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2nd ed., pp. 460–478). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781003243809-30>
- Anderson, G. D. S. (1998). *Xakas* (Languages of the World/Materials, Vol. 251). LINCOM Europa.
- Anderson, G. D. S. (2004). *Auxiliary verb constructions in Altai-Sayan Turkic* (Turcologica, Vol. 51). Harrassowitz Verlag.
- Arıkan, İ. (2011). Çuvaş Türkçesinde dilbilgiselleşen bir fiil: tär-. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 36–62.
<https://doi.org/10.1501/MTAD.8.2011.2.19>

- Berta, Á., & Csató, É. Á. (2022). West Kipchak languages. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2nd ed., pp. 320–336). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003243809-21>
- Bodrogligeti, A. J. E. (2003). *An academic reference grammar of modern literary Uzbek*. LINCOM Europa.
- Boeschoten, H. (2022). Uzbek. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2nd ed., pp. 388–408). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003243809-25>
- Bridges, M. (2008). *Uyghur auxiliary verbs* [Master's thesis, University of Kansas]. KU ScholarWorks. <https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/4130>
- Buder, A. (1989). *Aspekto-temporale Kategorien im Jakutischen* (Turcologica, Vol. 5). Harrassowitz Verlag.
- Bybee, J. (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511750526>
- Bybee, J., Perkins, R., & Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. University of Chicago Press.
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge University Press.
- Comrie, B., Haspelmath, M., & Bickel, B. (2008). *The Leipzig Glossing Rules*. <https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>
- Csató, É. Á., & Johanson, L. (2022). Turkish. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2nd ed., pp. 195–223). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003243809-13>
- Dotton, Z., & Wagner, J. D. (2018). *A grammar of Kazakh*. Duke University Slavic and East European Language Resource Center. <https://slaviccenters.duke.edu/sites/slaviccenters.duke.edu/files/file-attachments/kazakh-grammar.pdf>
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789047403968>
- Gibbs, R. W. (2006). *Embodiment and cognitive science*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805844>

- Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: A Construction Grammar approach to argument structure*. University of Chicago Press.
- Goldberg, A. E. (2006). *Constructions at work: The nature of generalization in language*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199268511.001.0001>
- Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203340769>
- Gül, M. (2015). İran (Azerbaycan) Türkçesinde şimdiki zaman, duyulan geçmiş zaman ve geniş zaman kullanımları. *Turkish Studies*, 10(4), 537–558.
<https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7566>
- Hebert, R. J., & Poppe, N. (1963). *Kirghiz manual* (Uralic and Altaic Series, Vol. 33). Indiana University Publications.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2002). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511613463>
- Hopper, P. J., & Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization* (2nd ed.). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139165525>
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Türkischen*. Almqvist & Wiksell.
- Johanson, L. (1976). Zum Präsens der nordwestlichen und mittelasiatischen Türk Sprachen. *Acta Orientalia*, 37, 57–74.
<https://doi.org/10.5617/ao.5153>
- Johanson, L. (1989). Aorist and present tense in West Oghuz Turkic. *Journal of Turkish Studies*, 13, 99–105.
- Johanson, L. (1995). On Turkic converb clauses. In M. Haspelmath & E. König (Eds.), *Converbs in cross-linguistic perspective* (pp. 313–348). Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110884463-010>
- Johanson, L. (1999). Typological notes on aspect and actionality in Kipchak Turkic. In W. Abraham & L. Kulikov (Eds.), *Tense-aspect, transitivity and causativity: Essays in honour of Vladimir Nedjalkov* (Studies in Language Companion Series, Vol. 50, pp. 171–184). John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/slcs.50.14joh>

- Johanson, L. (2000). Viewpoint operators in European languages. In Ö. Dahl (Ed.), *Tense and aspect in the languages of Europe* (pp. 27–188). Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110197099.1.27>
- Johanson, L. (2021). *Turkic* (Cambridge Language Surveys). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139016704>
- Johanson, L., & Csató, É. Á. (Eds.). (2022). *The Turkic languages* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003243809>
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226177847.001.0001>
- Karakoç, B. (2022). Turkmen. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2nd ed., pp. 262–286). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003243809-18>
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi* (3. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korn, A., & Nevskaya, I. (Eds.). (2017). *Prospective and proximative in Turkic, Iranian and beyond*. Reichert Verlag.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Routledge.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471013.001.0001>
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (2nd ed., pp. 202–251). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar: Volume I. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press.
- Langacker, R. W. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar: Volume II. Descriptive application*. Stanford University Press.
- Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>

- Lee, S. N. (2008). *A grammar of Iranian Azerbaijani* (Memoirs of the Altaic Society of Korea, Vol. 4). Thaeaksa.
- Menz, A. (2022). Gagauz. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2nd ed., pp. 236–241). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781003243809-16>
- Nevskaya, I. (2025). Competing intraterminals in the South Siberian Turkic language Chalkan. In E. Dal Corso & E. Ragagnin (Eds.), *Time in East Asian endangered languages: Grammar, history, and society* (Eurasistica, Vol. 22, pp. 33–50). Edizioni Ca' Foscari.
<https://doi.org/10.30687/978-88-6969-913-9/002>
- Newman, J. (Ed.). (2002). *The linguistics of sitting, standing and lying*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tsl.51>
- Poppe, N. (1963). *Tatar manual* (Uralic and Altaic Series, Vol. 25). Indiana University Publications.
- Rentzsch, J. (2005). *Aspekt im Neuuigurischen* (Turcologica, Vol. 65). Harrassowitz Verlag.

EXTENDED ABSTRACT

Objective

This study aims to provide a comprehensive cognitive linguistic analysis of progressive aspect markers across the Turkic language family. The research examines five major branches—Oghuz, Kipchak, Karluk, Siberian Turkic, and Chuvash—to document the etymological origins of progressive markers, identify common grammaticalization pathways, and reveal the cognitive motivations underlying these developments. While previous scholarship, particularly Johanson's (1971, 2000, 2021) seminal works, has provided detailed descriptions of aspectual systems in individual Turkic languages, the cognitive foundations of these developments have received comparatively little attention. The theoretical framework integrates Lakoff and Johnson's Conceptual Metaphor Theory, Langacker's Cognitive Grammar, Goldberg's Construction Grammar, and Bybee's Usage-Based Model to offer a unified account of how motion and posture verbs have evolved into aspectual markers across the Turkic family.

Method

The study employs a comparative-historical methodology based exclusively on published academic sources, including comprehensive grammars, monographs,

and journal articles. The analysis draws primarily on Johanson's (1971, 2000, 2021) aspectual terminology—particularly the concepts of intraterminality (viewing an event from within its temporal boundaries) and focality (the degree of specificity in temporal reference)—while incorporating insights from embodied cognition and conceptual metaphor theory. The cognitive analysis utilizes image schemas (SOURCE-PATH-GOAL, CONTAINER) and conceptual metaphors (ACTION IS MOTION, ACTION IS POSTURE) to explain the semantic foundations of progressive markers. Each progressive marker is analyzed according to four parameters: etymological source, morphological status, semantic range, and degree of grammaticalization.

Findings

The analysis reveals that progressive markers in Turkic languages derive from two primary conceptual sources, reflecting distinct but equally productive cognitive pathways. First, motion verbs—particularly *yori-* 'to walk, to proceed'—have grammaticalized into progressive suffixes in the Oghuz branch, yielding fully fused forms such as Turkish *-(I)yor*, Azerbaijani *-(y)Ir* (origin debated), and Turkmen *-ýar/-ýär*. This development reflects the conceptual metaphor ACTION IS MOTION, whereby ongoing activities are construed as movement along a path.

Second, posture verbs (*tur-* 'to stand', *yat-* 'to lie', *otur-* 'to sit'), together with *yür-* 'to walk', function as progressive auxiliaries throughout Kipchak, Karluk, and Siberian Turkic languages. This pattern reflects the conceptual metaphor ACTION IS POSTURE, conceptualizing ongoing events as states of being maintained in a particular bodily position.

The degree of grammaticalization varies systematically across branches: Oghuz languages show the most advanced fusion with fully bound synthetic morphemes, Karluk languages (Uzbek *-yap-*, Uyghur *-iwat-*) display a transition between semi-analytical and fused forms, representing an intermediate stage, Kipchak languages preserve analytical constructions with productive four-auxiliary systems, and Siberian languages exhibit structural diversity shaped in part by language contact. Chuvash, as the sole surviving Oghuric language, shows independent development with the *tär-* auxiliary reflecting the common Turkic *tur-* source.

Conclusion and Discussion

The findings demonstrate that progressive aspect marking in Turkic languages is grounded in universal cognitive mechanisms—specifically, the embodied experience of motion and posture—while simultaneously reflecting language-

specific historical trajectories. The two conceptual metaphors identified (ACTION IS MOTION and ACTION IS POSTURE) represent distinct but equally productive pathways for grammaticalizing progressive meaning, with geographical distribution suggesting that the motion-based strategy characterizes southwestern varieties while the posture-based strategy predominates elsewhere. The systematic variation in grammaticalization degree across branches provides valuable evidence for usage-based theories of language change, consistent with the view that frequency of use and phonetic reduction operate in parallel across genetically related languages. This study contributes to both Turkological scholarship and cognitive linguistic theory by documenting how abstract aspectual categories emerge from concrete bodily experiences through systematic metaphorical extension, while also providing a model for integrating formal Turkological description with cognitive linguistic explanation.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanılmamıştır.